

Eino Karhu

Suomi ja Suomen kirjallisuus 1900-luvulla

Johdanto
laajempaan tutkimukseen

Lähes kymmenen vuotta minua on työllistänyt Suomen kirjallisuuden historian toinen osa. Teoksen alkuosa ilmestyi sekä venäjän että suomen kielellä 1979. Jatko-osa ulottuu 1900-luvun alusta meidän päiviimme, ja vihdoinkin pitelen käsissäni tuhatliuskaista käsikirjoitusta, joka odottaa kustantajaansa.

Nyt jälkeensä voin sanoa, että vaikeimmaksi osoittautui työn viimeinen vaihe, jolloin oli yhdistettävä kaikki eri vuosina kirjoitetut tekstit yhdeksi kokonaisuudeksi, jota hallitsisi johdonmukainen näkemys 1900-luvun koko kirjallisuudesta. Tietysti oli alusta lähtien pyritävä tällaisen yleisen näkemyksen kehittelyyn, mutta nimenomaan työn loppuvaiheessa heräsi kipeä tarve palata vielä kerran vuosisadan yleisiin ongelmiin.

Asiaa pohdittuani päätin omistaa tärkeimmille ongelmille johdantoluvun, joka antaisi heti lukijalle jonkinlaisen käsityksen siitä, mikä on 1900-luvun Suomi ja miten on vuosisadan kuluessa muuttunut suomalainen yhteiskunta, eri yhteiskuntaluokkien asema, psykologia ja voima-suhteet. Oli havainnollistettava ennen kaikkea se, miten 1900-luvun historia eroaa menneen vuosisadan historiasta, mitä uusia yhteiskunnallisia tekijöitä on ilmaantunut ja miten ne vaikuttavat kirjallisuuteen. Eräänä tärkeimpänä tekijänä — myös kirjallisuushistorian puitteissa — oli esimerkiksi sosialistisen työväenliikkeen synty ja kehitys 1900-luvun Suomessa.

Mainittuun johdantoon perustuu artikkelisarja, jonka Punalipun toimitus otti ystävällisesti julkaistavaksi ennen kirjan ilmestymistä.

Historialliset perustiedot ja lähtökohdat

Tämän päivän Suomi on verrattain kehittynyt kapitalistinen maa, yksi Pohjois-Euroopan pienistä ja iältään nuorista itsenäisistä valtioista. Suomen väkiluku (4,8 miljoonaa) on vajaat 0,1% maailman väkiluvusta, mutta Suomen osuus maailman tuotannosta oli vuonna 1981 0,36%.¹ Se tarkoittaa, että Suomen tuotanto on melkein nelinkertainen maailman keskiarvoon verrattuna. Elintasoltaan Suomi lukeutuu kapitalistisen maailman kärkeen (kymmenen ensimmäisen maan joukkoon).

Suomen 1900-luvun kirjallisuus kuuluu sekä kehitysedellytyksiltään että ongelmanasettelultaan läntisten kirjallisuuksien piiriin. On kuitenkin heti tehtävä se varaus, että kirjallisuuden »läntisyyttä» niin Suomessa kuin muissakin maissa ei pidä käsittää liian yksioikoisesti, kuten on usein laita länsimaisten tutkijoiden töissä. He ovat taipuvaisia tarkastelemaan 1900-luvun kirjallisuutta etupäässä ns. modernismin ja avantgardismin kannalta ja laiminlyömään muut suuntaukset, muiden muassa realistiset. Pidetään melkein pätevästi selvänä, että juuri modernismi edustaa kaikkea sitä uutta ja nykyaikaista, minkä 1900-luku toi maailmankirjallisuuteen. Ja kaikkea, mikä liittyy realismiin tai vivahtaa realismiin, pidetään liian perinteisenä ja aikansa eläneenä, sellaisena mikä ei kykene kehittymään eikä luomaan mitään taiteellisesti uutta. Tästä näkökulmasta katsoen — tuo-

tiin se sitten julki avoimesti tai peiteltysti — esimerkiksi Joyce on verrattomasti »nykyaikaisempi» kuin Galsworthy tai Dreiser, ja suomalaisista kirjailijoista modernisti ja kokeilija Volter Kilpi »enemmän vuosisatamme romaanikirjailija» kuin realisti Väinö Linna. Viittaaan kiistoihin, joita Linnan romaaneista käytiin 1950- ja 60-luvulla. Jotkut moittivat niitä ylenpalttisesti »traditionaalisuudesta».

Realismin ja modernismin vastakkaisuus ei ole 1900-luvun kirjallisuudessa kriitikkojen keksintöä, vaan kiistaton tosiasia, jota kriitikot vain tulkitsevat eri tavoin. Usein käy myös niin, että modernistiset tulkitajat yrityvät kaikin tavoin sovittaa merkittävien realististen kirjailijoiden teoksia modernismiin, sen maailmankatsomuksellisiin ja esteettisiin sääntöihin. Tässä yhteydessä on tietysti muistettava, ettei mikään taidesuunta käytännössä koskaan elä eristyksissä muista suuntauksista, joskus ne joutuvat kuusiin samaan kirjailijan tuotannossa.

Liian yksioikoinen tapa tulkita määritelmää »länsimaisuus» johtaa pitämään 1900-luvun kirjallisuutta ehdottoman antitraditionaalisenä, aivan erilaisena kuin kaikkea sitä edeltänyttä kirjallisuutta. Kuten tunnettua avantgardistiset ryhmät useimmiten nihilistisesti kiistivät varhaisemman taiteen arvon. Läntisessä kritiikissä korostetaan jatkuvasti ajatusta, että 1900-luku on täydellisesti erkaantunut kaikista traditioista, että mikään aikakausi ei ollut koskaan aikaisemmin kirjallisuuden historiassa sanoutunut yhtä jyrkästi irti menneestä. Jotkut suhtautuvat tähän innostuneesti, toiset taas pessimistisesti uskoen että avantgardistinen »ehdoton perinteen vastaisuus» uhkaa johtaa taiteen tuhoon ja on itsessään todiste »läntisen yhteiskunnan» kroonisesta kriisistä. Enää ei ole puhe pelkästään taiteesta, vaan itse yhteiskunnan historiasta, siitä että modernismiin liittyy »kriisiajatteluun perustuva apokalyptinen historiannäkemyks», kuten asian ilmaisi yhden uusimpiin kuuluvan modernismin katsauksen länsimainen tekijä.²

Myös marxilaisen sosiologian kannalta 1900-luku on länsimaiden historiassa jälkiporvarillisen, monessa suhteessa krii-

sialtiin kehityksen aikaa, mikä johtuu kapitalismin yleisen kriisin pitkällisestä luonteesta. Ja niin kutsuttu »läntinen tietoisuus», jolla yleensä ymmärretään porvarillisen älymystön tietoisuutta, on josain mielessä todella kroonisesti »kriisialtis» — kriisialtius on tässä tapauksessa pysyvä tekijä, joka vaikuttaa henkisen elämän kaikilla alueilla, myös kirjallisuudessa.

Mutta päinvastoin kuin porvarilliset modernismin kriitikot, marxilaiset tutkijat näkevät tilanteen monien tekijöiden dynamisessa ykseydessä. Tuho- ja kriisi-ilmiöt eivät näet suinkaan ole ainoa pysyvä tekijä 1900-luvun kirjallisuudessa. 1900-luku on tulvillaan pimeitten voimien hirmutekoja, luokkasortoa ja rotuvainoja, mutta myös kansanjoukkojen myrskyisää historiallista luovuutta. Eri maanosissa tapahtui yhteiskunnallisia vallankumouksia, joista suurin oli Lokakuun vallankumous vuonna 1917 Venäjällä. Se merkitsi alkua ihmiskunnan käännteelle kohti sosialismia. Maailman ensimmäisen sosialistisen valtion — ja sittemmin toisen maailmansodan jälkeen — sosialistisen veljesyhteisön syntyminen muutti ratkaisevasti tilannetta maailmassa. Siitä tuli pysyvä tekijä myös maailman kulttuurin kehitykseen.

Luonnehtiessaan Venäjän vallankumouksen maailmanlaajuista vaikutusta ja läntisen kirjallisuuden uutta tilannetta sen voiton jälkeen neuvostoliittolainen tutkija Nikolai Anastasjev tähdentää: »Kävi ilmi että näiden tapahtumien merkityksen voi ymmärtää tai olla ymmärtämättä, hyväksyä tai olla hyväksymättä, mutta maailmaa on mahdoton nähdä niiden valopiirin ulkopuolella.»³

Osoittaakseni että yllä sanottu pitää paikkansa myös Suomen kirjallisuuden kohdalla viittaa toistaiseksi vain yhteen esimerkkiin: tunnetun suomalaisen kirjailijan Joel Lehtosen yksityiskirjeen katkelmaan vuodelta 1918. Suomessa samana vuonna puhjennut työläisten vallankumous oli kärsinyt tappion eikä Lehtonen suinkaan kuulunut vallankumouksen varauksettomiin kannattajiin. Mutta hän suhtautui skeptisesti myös voittajien kuriin ja järjestykseen. Liberaalina huma-

nistina ja individualistina Lehtonen vetäytyi mieluummin ulkopuolisen tarkkailijan aseisiin. Sitäkin mielenkiintoisempaa on, mitä hän ajatteli maailman yleisestä tilanteesta ja vastikään koettujen historiallisten tapahtumien mittasuhteista. Näin Lehtonen kirjoitti vuoden 1918 lokaan puolivälissä: »Luulen, että tulee (pitkä) bolševismien aika kaikkialla. Se on niin luonnollista: porvarillinen elämäntapa, sen kansallisuusinto (patriotismikin) ja valhetteleva kirkko on tehnyt kansoille niin petollista vääryyttä (sodalla lopputuloksena), että porvariston täytyy kerran vuodattaa rikoksistaan vertansa. Ainakin tulee vallankumouksia kaikkialla. Kovaa aikaa.»⁴

Suomalaiset seurasivat Venäjän tapahtumia sitäkin tarkkaavaisemmin, koska moni asia Suomen historiassa punoutui yhteen Venäjän historian ja vapautusliikkeen kanssa. Kuuluttuaan ensin kuusikymmentä vuotta Ruotsin alaisuuteen Suomi oli ollut yli sata vuotta Venäjän keisarikunnan osana (ns. autonomian aika 1809—1917). Jo 1800-luvulla eräät suomalaiset kirjailijat ja kulttuurihenkilöt, jotka haaveilivat isänmaansa itsenäisyydestä, esittivät arvailuja, että näiden toiveiden toteutuminen riippuu yhteiskunnallisesta edistyksestä itse Venäjällä. Yritettiin solmia kontakteja Venäjän ja Suomen vapautusliikkeiden edustajien kesken. Mitä lähemmäs 1900-luvun alkua tultiin, sitä välttämättömämmiksi kontaktit koettiin, etenkin ns. routavuosina tsaarin Venäjän uhatessa jälleen kerran Suomen autonomiaa.

Verrattaessa 1800- ja 1900-lukua on otettava huomioon yksi tärkeä vivahde. Kunkin maan — myös Suomen — kirjailijoiden tuotannossa esiintyy tavallisesti kaksi mittasuhdetta, kansallinen ja yleismaailmallinen. 1800-luvulla, etenkin sen ensimmäisellä puoliskolla, jolloin Suomi oli vielä puolipatriarkaalinen maa vailla kehittyntä yhteiskuntaelämää, nämä kaksi mittasuhdetta yhtyivät vaivoin suomalaisten kirjailijoiden tajunnassa — heidän kotimaansa muistutti vielä liian etäisesti eturivin eurooppalaisvaltioita. Vuosisatoja kestäneen kansallisen sarron jälkeen vallalla oli jopa mielipide, että his-

toria ei ollut määrännyt suomalaisia olemaan »poliittinen» kansa (so. kansa joka toimisi itsenäisesti ja päättäisi omasta kohtalostaan). Tietysti oli myös toisin ajattelevia ihmisiä (A. I. Arwidsson, J. W. Snellman, Fr. Cygnaeus), jotka halusivat mitä pikimmin herättää Suomen kansan ja nykyaikaistaa suomalaisen yhteiskunnan, vaikka se tuntuikin kaukaiselta päämäärältä. On mielenkiintoista huomata, miten innokkaasti nämä ihmiset seurasivat esim. Pariisin tapahtumia Euroopan vallankumousvuonna 1848 muurettien samalla sitä, että itse Suomessa »ei tuolloin tapahtunut mitään». Eräässä Pariisista läheffämässään kirjeessä Cygnaeus vertasi isänmaataan autioon ja liikkumattomaan kallioon keskellä meren kuohuja — Euroopan poliittista elämää.

1900-luvulla Suomi ei enää muistuttanut liikkumatonta kalliota, siellä oli alkanut tapahtua monenlaista. Suomalaiskansallinen ja yleismaailmallinen käsitys mittasuhteesta muuttui jopa maantieteellisesti. Vallankumouksellisen taistelun keskus oli siirtynyt lännestä Venäjälle, Suomen rajanaapuriin; vallankumouksen kehdestä Pietari—Petrogradista oli Suomen rajalle vain parikymmentä kilometriä. Helsingissä kävi venäläisiä vallankumouksellisia. Lenin oleskeli siellä usein laittomasti, Gorki esiintyi julkisesti kooten varoja Venäjän vallankumoukselle. Tampereella pidettiin vuoden 1905 joulukuussa Venäjän sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen ensimmäinen konferenssi. Vuoden 1906 elokuussa Suomenlinnassa nousivat venäläiset sotilaat ja matruusit kapinaan Suomen työläisten tukemina. Suomalaiset auttoivat venäläisiä vallankumouksellisia tietoisina siitä, että näiden taistelun onnistumisesta riippuu paljolti myös Suomen kohtalo. Maailmanlaajuisen vallankumousprosessin välittömässä vaikutuspiirissä Suomi ainoana Pohjois-Euroopan pikkuvaltiona koki oman yhteiskunnallisen vallankumouksensa. Ensin oli vuosien 1905—07 tapahtumat, sitten työläisten vallankumous vuonna 1918.

1900-luvulla sanat maailmanlaajuisesta kriisistä ja vallankumousprosessista eivät enää olleet suomalaiskirjailijoille vain

kaikua muiden maiden kaukaisista tapahtumista. Nyt olivat kyseessä Suomen maaperällä koetut tapahtumat, niiden herättämät tunteet olivat syvästi suomalaisia tunteita, jotka vaikuttivat myös yleiseen maailmankuvaan.

Nuori Eino Leino, Suomen suurin lyyrikko, kyseli ja kehotti eräässä varhaisrunossaan uuden vuosisadan kynnyksellä:

Luo silmäsi laajalti ympäri maan,
katso kauvaksi läntehen, itään!
Katso, maa on vaiti ja odottaa,
aika seisoo ja lippua pitää:
Ken tohtivi temmata vuosisadan vaatteen?
Ken tohtivi nostaa nousevan aatteen
ja korkeelle kantaa ja lennättää?

Kysymys oli yhteiskunnallisen ja kansallisen kehityksen uudesta vaiheesta. Leino osoitti kysymyksensä sekä Suomen että maailman historialle ja sen oli synnyttänyt suurten tapahtumien levoton aavistus. Jännitys oli maailmanlaajuinen ja tapahtumia odotettiin myös maailmanlaajuisia, jopa kosmisia. Tästä muuten oli lähtöisin vuosisadan alun suomalaisen lyriikan maailmoja syleilevä kosmisuus (vrt. Leinon, Södergranin, Dikfoniuksen ym. runoja).

Vapaustaistelussa koitti uusi vaihe sekä Venäjällä että Suomessa. Vuosisadan vaihteessa melkein samaan aikaan kun Venäjän vallankumouksellinen työväenliike yhdistyi järjestöllisesti ja luotiin VSDTP (vuonna 1898), liittyivät yhteen työväenliitot Suomessa ja syntyi Työväenpuolue (v. 1899), jonka nimeksi vuodesta 1903 vakiintui Suomen sosiaalidemokraattinen työväenpuolue ja joka samana vuonna liittyi II Internationaaliin.

Samanaikaisesti kuin Venäjän ensimmäinen vallankumous v. 1905 ja sen välittömästä vaikutuksesta Suomessakin oli vallankumouksellista liikehdintää vuosina 1905—07. Työväenluokka ja maalaisköyhälistö esiintyivät tuolloin ensimmäistä kertaa itsenäisenä poliittisena voimatekijänä. Venäjän työläisten tukemina Suomen työläiset saivat monia demokraattisia voittoja, joista tärkein oli kansanedustuslaitoksen uudistaminen ja yleinen ja

yhtäläinen äänioikeus. Kuten Lenin kirjoitti, Suomen kansa käytti hyväkseen Venäjän vallankumousta »luodakseen aivan mustasotnialaisen tsaarin nenän alla yhden maailman demokraattisimmista perustuslaeista ja luodakseen vapaat olot sosiaalidemokratian puolta horjumatta pitävien Suomen työväenjoukkojen järjestäytymiselle.»⁵

Vallankumoustaistelu vahvisti proletariaatin internationalismin ja luokkasolidarisuuden periaatteita. Oulussa vuonna 1906 pidetyssä edustajakokouksessa Suomen sosiaalidemokraattinen työväenpuolue hyväksyi kansallisuuskysymystä koskevan päätöslauselman, jossa tuomittiin sekä ruotsalais- että venäläisvastainen porvarillinen nationalismi. Päätöslauselma julisti kaikkien kansojen ja kielten yhdenvertaisuuden, se kehotti Suomen työtätekeviä lujittamaan taisteluliittoa Venäjän proletariaatin kanssa vallankumouksellisen sosiaalidemokratian yhteisen lipun alla. Vuonna 1910 poliittisen taantumuksen jälleen hyökätessä Yrjö Mäkelin, yksi Suomen työväenliikkeen johtajista, julisti eduskunnan istunnossa pitämässään puheessa: »Katkeramielisyys Venäjän hallitusta ja vallanpitäjiä kohtaan, paisukoonpa se miten suureksi tahansa, ei saa meitä koskaan unohtamaan sitä tosiasiaa, että Venäjän kansa huolimatta hirveän raskaista taakkoistaan on jo ananut ihmiskunnalle sivistysarvoja, niin suuria, että ne tulevat aina mainittaviksi silloin, kun mainitaan inhimillisen kulttuurin suurimmat saavutukset. — — Tuossa laajassa valtakunnassa asuu vapaudenhaluinen kansa, joka kahleistaan huolimatta on tuon tuostakin kantanut suuria uhreja vapauden jumalattaren alttarille. Me emme tule koskaan suinkaan unohtamaan, että tämä kansa on suorastaan verensä hinnalla ostanut meille suomalaisille joitakin levähdyshetkiä ja pakottanut Venäjän hallituksen jolloinkin myöntämään meille joitakin oikeuksia. — — Me tiedämme ja olemme selvästi vakuutettuja siitä, että tämä sama kansa, jolla ei ole mitään osaa Venäjän hallituksen rosvosuunnitelmissa, tulee kerran, kunhan se itse vapautuu sortajistaan, antamaan meille

takaisin kaiken sen, minkä hallitus nyt meiltä mahdollisesti vie.»⁶

Historia on osoittanut tuon varmuuden oikeutetuksi. Vasta sosialistisen vallankumouksen voitettua Venäjällä Suomen kansa sai ensi kerran valtiollisen riippumattomuuden. Joulukuun 31. päivänä vuonna 1917 Leninin johtama neuvostohallitus uskollisena kansojen itsenäisyyden periaatteelle allekirjoitti aseuksen valtiollisen itsenäisyyden myöntämisestä Suomen kansalle.

Vuoden 1918 tammikuussa Suomessa puhkesi maaseudun köyhälistön tukema työläisten vallankumous. Suomen historiassa tämä oli ennen näkemätön alempien kansankerrosten sosiaalisen energian purkaus. Saksalaisten sotajoukkojen tukemana Suomen porvariston onnisti tukahduttaa vallankumous. Jopa monet johtavista porvarillisista poliitikoista (kuten silloisen vastavallankumouksellisen hallituksen pääministeri Svinhufvud) myönsivät, että sotilaallisesti katsoen juuri saksalaisinterventio oli pääsyy vuoden 1918 vallankumouksen epäonnistumiseen Suomessa.

On mainittava 1. maaliskuuta 1918 Petrogradissa allekirjoitettu tärkeä asiakirja »Sopimus ystävyyden ja veljeyden vahvistamisesta Venäjän Federaation ja Suomen sosialistisen työväen tasavallan kesken». Se oli kaikkien aikojen ensimmäinen sopimus kahden sosialistisen tasavallan kesken. Mutta vastavallankumouksen voitettua myös Suomen ulkopoliittinen suuntaus muuttui. Hallitsevia piirejä samoin kuin Suomen porvarillisen sivistyneistön merkittävää osaa vaivasi pitkään taantumuksellinen saksalaismielisyys, jonka kääntöpuoli oli neuvostovastaisuus.

Työläisten vallankumoukseen vuonna 1918 ja sen traagiseen tappioon päättyy Suomen 1900-luvun kirjallisuuden historian ensimmäinen vaihe.

On periaatteellisesti tärkeää arvioida oikein tuo rajakohta. Vuoden 1918 tapahtumien luonnetta ja merkitystä tulkittiin Suomessa monin eri tavoin, myös kirjallisuudenhistoriaan sovellettuna. Porvarillisten tutkijoiden teoksissa vuoden 1918 tapahtumat kuvataan tänäkin päi-

vänä usein ei sosiaalisesti vallankumoukseksi ja suomalaisten kansalaisodaksi, vaan venäläisvastaiseksi »vapausodaksi». Edistyksellinen kirjallisuus otti tehtäväkseen taistella tätä »valkoista valhetta» vastaan. Sillanpään romaanista **Hurskas kurjuus** (1919) Linnan trilogiaan **Täällä Pohjantähden alla** (1959—62) ja myöhempien kirjailijoiden teoksiin kulkee tämän taistelun rintamalinja.

Edistyksellisille kirjailijoille ja etenkin marxilaiselle tieteelle vuoden 1918 tapahtumat Suomessa merkitsivät nimenomaan työläisten vallankumousta ja luokkataistelua, yhteiskunnallisten ristiriitojen kärjistymistä ja sorrettujen kansanjoukkojen sosiaalisen energian voimakasta purkausta.

Vaikka vuoden 1918 vallankumous oli-kin Suomessa seurausta suomalaisen yhteiskunnan sisäisistä ristiriidoista, se ei silti ollut irrallinen ilmiö, vaan osa maailmanlaajuisia vallankumousprosesseja. Tässä prosessissa oli ajoittaisia laskun ja tappion kausia, mutta se ei koskaan voinut sammua. Tämän tiedosti jo Maiju Lassila, huomattava suomalainen kirjailija, jonka valkokaartilaiset ampuivat osallisuudesta vuoden 1918 vallankumoukseen. Pian sosialistisen vallankumouksen voitettua Venäjällä Lassila kirjoitti: »...nykyaikaisten tapausten suurimmaksi historialliseksi tekijäksi on astunut se Venäjän köyhälistön harmaatakinen mies, joka kantaa bolševikin nimeä.» Lassilan mukaan bolševismi ja Venäjällä voittaneen vallankumouksen ihanteet ovat »ihmiskunnan omantunnon suuri ääni, vapauden kutsu ja tulevan elämän valtava huuto».⁷

Vallankumousta edeltäneestä kaudesta eroaa oleellisesti Suomen historian ja Suomen kirjallisuuden seuraava kausi, joka käsittää vuodet 1918—1944 eli jakson vallankumouksen tappiosta maan irtottautumiseen toisesta maailmansodasta.

Vuosina 1918—1944 poliittinen tilanne ja kulttuuri-ilmapiiri olivat Suomessa monessa suhteessa erilaiset kuin 1900-luvun alussa. Vuosisadan alku oli ollut vallankumouksellisen työväenliikkeen voimakasta nousukautta, yhteiskunta- ja kulttuurielämää oli leimannut dynaami-

suus. Vaikka kapitalismin syvenevä kriisi loikin maaperää porvarillis-dekadenteille mielialoille ja individualismin voimistumiselle, silti kirjallisuus ja taide saivat samanaikaisesti myönteisiä vaikutteita vallankumousprosessista. Taiteilijoita rohkaisi ajan kiihkeä dramaattisuus, suurten tapahtumien odotus. Vuosisadan alun yhteiskunnallisen nousun ilmapiiriin liittyvät tavalla tai toisella suomalaisen kulttuurin merkittävät ilmiöt: Eino Leinon runous, Akseli Gallen-Kallelan maalaustaide, Jean Sibeliuksen musiikki ja Eliel Saarisen arkkitehtuuri. Luonteenomaista aikakauden taiteilijoille oli pyrkimys kohti monumentaalisia kuva-symboleja ja yleistyksiä.

Vallankumouksen kärsittyä tappion keväällä 1918 tilanne maassa muuttui jyrkästi. Alkoi kauan kestänyt poliittisen taantumuksen ja edistyksellisten voimien vainon kausi. Työväenliike oli tilapäisesti tuhottu ja hajallaan. Entinen sosiaalidemokraattinen työväenpuolue muuttui oikeisto-opportunistiseksi puolueeksi. Elokuussa 1918 perustetun Suomen kommunistisen puolueen oli pakko toimia maan alla. Äärioikeistolaiset piirit tähtäsivät maan militarisoimiseen, ja ulkopolitiikassa niiden saksalaisystävällisyys johdatti lopulta liittoon natsien kanssa ja ajoi Suomen toiseen maailmansotaan Hitler-Saksan rinnalla.

Kaikki tämä heijastui kielteisesti kirjallisuuden kehitykseen. Suomen vasemmistolainen kritiikki kiinnitti jo 1920- ja 30-luvulla huomiota lamailmiöihin ajan kirjallisessa elämässä, ja toisen maailmansodan jälkeen myös liberaali kritiikki alkoi poleemisesti uudelleenarvioida monia entisiä auktoriteetteja. Esimerkiksi Johan Wrede sotavuosien kirjallisuutta arvioidessaan väittää, että vaikka tuolloin kirjoitettiin paljon, ne olivat Suomen kirjallisuudelle »kuolleita vuosia», jotka eivät jättäneet merkittävää jälkeä.⁸ Noina vuosina jopa muutamalla huomattavilla kirjailijoilla oli vaikeuksia löytää kustantaja teoksilleen ja lisäksi heillä syntyi ideologisia ongelmia. Militaristinen propaganda ja nationalismien riehunta olivat esteinä heidänkin tiellään.

Tämä ei tietenkään tarkoita, ettei so-

tavuosina kirjoitettu mitään huomionarvoista. Ei ole myöskään tarpeen väheksyä koko kauden 1918—1944 saavutuksia. Sellaisten kirjailijoiden kuin Frans Eemil Sillanpään, Elmer Diktoniuksen, Edith Södergranin, Pentti Haanpään, Toivo Pekkasen, Hella Wuolijoen ja monen muun tuotanto rikastutti kansallista kirjallisuutta.

Mutta ei myöskään pidä unohtaa, että 1920- ja 30-luvulla edistykselliset kirjailijat joutuivat todellisen ajorajan kohteeksi. Taantumukselliset piirit yrittivät hyvällä menestyksellä eristää Suomen kirjallisuuden maailmankirjallisuuden edistyksellisistä pyrkimyksistä, vasemmistoradikaaleista ja liberaalis-demokraattisista tuulahduksista. Kapinamielisiin kirjailijoihin kohdistettiin suoranaista painostusta, kustantamot boikotoivat heitä, oikeusjuttuja lavastettiin, ja toisen maailmansodan vuosina monet vasemmistolaiskirjailijat joutuivat vankilaan.

Silti se, mikä oli parasta niiden vuosikymmenien kirjallisuudessa, mikä säilyi siinä pitkään, oli suurilta osin juuri näiden vainottujen edistyksellisten kirjailijoiden kynänjälkeä. Vastavallankumouksellinen porvaristo ei kyennyt edes poliittisen voittonsa kautena tarjoamaan kirjallisuudelle mitään todella hedelmällistä. Kuten Hagar Olsson kirjoitti eräässä artikkelissaan vuonna 1935, syy oli historiallinen. »Se aika on ohi, jolloin tämä (porvarillinen) ideologia tulkitsi taistelevaa ihmisyyttä (ja loi suurta taidetä). Se on sivuuttanut kehityksensä huippukohtaan ja keskittää nyt kaikki voimansa pelastaakseen mitä pelastettavissa on: säilyttääkseen status quon. Porvarillisuus on puolustusasenteessa. Porvarillisen ideologian omaksunut kirjailija on myös puolustusasemissa. Hän puolustaa kulttuuria. Ketä ja mitä vastaan? Ajan kaikkia liikkeitä, ääniä, todistuskappaleita, julistuksia vastaan, jotka eivät ole sopusoinnussa hänen ideologiansa kanssa.»⁹ Näiden vasemmistokritiikin usein lainaamien sanojen tulkittiin tarkoittavan sitä, että tästä lähin ihmiskunnan parhaat toiveet liittyivät sosialismiin, että yhä kasvavat ihmisjoukot etsivät sosialismista vastausta humanistisen

kulttuurin kohtaloa koskeviin kysymyksiin.

Uusi vaihe Suomen kirjallisuuden historiassa alkoi toisen maailmansodan päätyttyä. Suomi omaksui uuden ulkopoliittisen suunnan, Paasikivi—Kekkonen linjan, joka perustui Neuvostoliiton ja Suomen Ystävyyss-, yhteistyö- ja avunantoso-pimukselle vuodelta 1948. Uutta oli myös se, että ystävällisistä suhteista Neuvostoliittoon tuli sodanjälkeisessä Suomessa hallituksen noudattama politiikka. Nyky-Euroopassa ei liene kovinkaan monia porvarillisten valtioiden johtomiehiä, jotka tukisivat sosialististen maiden ystävyyssuorojen toimintaa ja rauhanpuolustajaliikettä, kuten on laita Suomessa. Uusi suunta yrittää torjua taantumuksellisia voimia, jotka vastustavat sinnikkäästi muutoksia ja pyrkivät saattamaan maan takaisin 1920- ja 30-luvulle. Ei ole salaisuus, että Juho Kusti Paasikivi ja Urho Kaleva Kekkonen presidentteinä usein joutuivat selkkauksiin oikeisto-opposition kanssa. Se provosoi poliittisia kriisejä, jotka voitettiin vasemmistovoimien tuella.

Sodanjälkeisenä kautena myös kirjallisuus on demokratisoitunut, monet kirjailijat osallistuvat yhteiskunnalliseen ja ideologiseen taisteluun, laajoihin yleiskansallisiin keskusteluihin. Kirjallisuus on tehnyt paljon taantumuksellisen perinnön voittamiseksi suomalaisessa yhteiskunnassa.

Suomi on ehdottomasti edelleen kapitalistinen maa. Sanotaan että sitä nykyäänkin hallitsee 20 rikasta ja vaikutusvaltaista perhettä. Jotkut kirjailijat ja sosiologit ovat sitä mieltä, että varallisuuden perustuvat luokkaerot näkyvät suomalaisessa yhteiskunnassa jopa räikeämmin kuin naapurimaissa Skandinaviassa.

Silti Suomen työkanasa on saavuttanut paljon sitkeällä työllä ja miehuullisella taistelulla, mm. sodanjälkeisinä vuosikymmeninä. Talous on kehittynyt, työläiset ovat saaneet joukon edistyksellisiä uudistuksia sosiaalilainsäädäntöön, elintaso on noussut, maa on muuttunut ja sen kansainvälinen auktoriteetti kasvanut. Ja kaikki tämä on tulosta kansan työstä ja taistelusta, mikä heijastuu myös kauno-kirjallisuuteen.

Työväenliikkeen vaikutus kirjallisuuteen

Nyt on luotava tarkempi silmäys niihin muutoksiin, joita 1900-luvun kirjallisuudessa tapahtui uuden yhteiskunnallisen tilanteen ja järjestäytyneen työväenliikkeen myötä.

Muutokset olivat milloin silmään pistäviä ja itsestään selviä, milloin taas piilevämpiä ja välillisempiä. Niitä havaittiin sekä työväenliikettä lähellä olevilla kirjailijoilla että siihen etäisemmin suhtautuvilla. Kaikki kirjallisuudenlajit — runous, proosa ja näytelmäkirjallisuus — tulivat muutoksen piiriin.

Kirjallisuuden välittömin vastaus työväenliikkeelle oli työväenkirjallisuus. Työväenliike loi oman valistusverkostonsa — kerhoja, teattereita, kirjastoja, kustantamoja, sanomalehtiä ja aikakauslehtiä. Kaikki ne ovat yhä vielä olemassa Suomessa. Sosialistisen työväenliikkeen myötä Suomessa alkoi muotoutua työväenkulttuuri-käsite. Vallankumouksellinen aikakausi synnytti omat runoilija-agitaattorinsa, ylistäjänsä ja kuvaajansa, joiden maailmankatsomus oli sosialistinen. Työväenrunous oli joukkoilmiö. Työväenrunoilijoita olivat mm. Kössi Kaatra, Kössi Ahmala ja kymmenet muut lahjakkaat ihmiset. Älymystöpiireistä työväenliikettä lähestyivät vuosisadan alussa Arvid Mörne, Maiju Lassila, Hella Wuolijoki ja hiukan myöhemmin Elmer Diktonius sekä Katri Vala. 1930-luvun keskivaiheilta lähtien vasemmistolaista runoutta edustivat Kiilan runoilijat Arvo Turtiainen, Elvi Sinervo ja Viljo Kajava. Sosialistisesti suuntautunut linja kulkee myös suomalaisessa nykykirjallisuudessa.

On tarpeen korostaa seuraavaa lainmukaisuutta: vallankumoustaistelun nousukausina kirjallisuudessa tulee yleensä ajankohtaiseksi taiteilijoiden moraalinen ja yhteiskunnallinen vastuu, estetiikan ja etiikan suhde. Monet kirjailijat hylkäävät jyrkästi estetismin, vaikka toisaalta monet myös kannattavat periaatetta »taidetta taiteen vuoksi».

Estetismi on eri aikoina kiehtonut Vol-

ter Kilpeä, Bertel Gripenbergiä, Veikko Antero Koskenniemeä, Rabbe Enckelliä, Kaarlo Sarkiaa, osittain Juhani Siljoa, Aaro Hellaakoskea, Uuno Kailasta ja sittemmin joitakin 50-luvun modernisteja. On myös mainittava, että etiikan ja esteetiikan yhteensovittaminen oli vuosisadan alussa vaikea ongelma Leinolle, samoin Linnankoskelle, Onervalle ja myöhemmin Södergranille. Näitä kirjailijoita ei missään nimessä pidä lukea »puhtaiksi esteeteiksi», vaikka esteetiikan ja etiikan yhteensovittaminen oli heille erittäin ajankohtainen ja kipeä ongelma. Työväenliikkeeseen sitoutuneiden vasemmistokirjailijoiden antiestetismi oli useimmiten luonteeltaan tietoisin ohjelmallista, joten esteetikka joutui heillä alistumaan vallankumousetiikalle, työväenluokan palvelemisen asialle. Antiesteettinen tendenssi, joka ensi kertaa näkyi vuosisadan alun työväenkirjallisuudessa, kulkee läpi seuraavien vuosikymmenien ja jatkuu nykyisillä vasemmistokirjailijoilla (esim. Marja-Leena Mikkola, Aulikki Oksanen, Matti Rossi ja Christer Kihlman.)

Toinen 1900-luvun kirjallisuuden erityispiirre on se, että sosialistisen työväenliikkeen kehittymisen myötä kirjailijat alkoivat suhtautua uudella tapaa sekä teollisuusproletariaatin kuvaamiseen että Suomen kirjallisuudessa perinteiseen talonpoikaisteemaan. Maaseudun menneisyyttä ja nykyhetkeä, maalaisväestön mielenlaatua ja siinä tapahtuneita muutoksia kuvattiin nyt toisin kuin ennen. Yritän valaista tätä ongelmaa hiukan tarkemmin, sillä sen lukuisiin muunnelmiin törmäämme vielä monesti. Suurin osa 1900-luvun merkittävistä kirjailijoista, etenkin prosaisteista (kuten Johannes Linnankoski, Ilmari Kianto, Joel Lehtonen, Maiju Lassila, Frans Eemil Sillanpää, Pentti Haanpää ja Väinö Linna) kirjoitti edelleen juuri maaseudusta. Suomalaisessa kirjallisuuskritiikissä vakiintuneella termillä »kansankuva» tarkoitetaan nimenomaan maalaisväestön kuvausta. Suomalainen tutkija Annamari Sarajas on kiinnittänyt huomiota siihen, että kirjallisuuden »kansankuva» alkoi olennaisesti muuttua vuosisadan alussa.¹⁰ Sarajas katsoo kansankuvan murroksen johtuvan

etupäässä routavuosien herättämästä ristiriitaisesta reaktiosta suomalaisessa yhteiskunnassa. Kansa ei ollutkaan enää yhtenäinen, puolueiden väliset jupakat kävivät kärjekkäämmiksi, keskenään vihamieliset ryhmittymät syyttelivät toisiansa isänmaallisuuden puutteesta jne. Kaikki tämä pakotti Sarajaksen mukaan kirjailijat luopumaan ihannoidusta kansankuvasta, joka oli aikoinaan syntynyt Runebergin, Topeliuksen ja muiden 1800-luvun kirjailijoiden vaikutuksesta.

Marxilainen yhteiskunta-analyysi vaatii tällä kohtaa eräitä tarkennuksia. Routavuosien reaktiot puolueriitoineen kuvastuivat kirjallisuudesta, mutta ne olivat kuitenkin pintailmiöitä. Perussyynä kansankuvan murrokseen olivat sittenkin syvälliset yhteiskunnalliset muutokset itse kansassa: sosialismin tulo Suomen maaseudulle, torppariliikkeen nousu, maalaisköyhälistön poliittinen herääminen ja sen osallistuminen luokkataisteluun, vuosien 1905—1907 vallankumouksellisiin tapahtumiin. Muuttuneessa tilanteessa maaseudun ongelma sai väijäämättä uuden käänteen — sekä elävässä elämässä että kirjallisuudessa. Tästä lähtien maaseutua ei enää kuvattu patriarkaalisten perinnäistapojen näkökulmasta, kuten oli tehnyt Runeberg ja osittain jopa 1880—90-lukujen realistit, vaan näkökulmana oli maaseudun suhde työväenliikkeeseen, sosiaalidemokraattiseen agitaatioon ja sosialismiin. Maaseutu ja sosialismi — siinä ongelma Suomen sosiaalidemokraattien ja kirjallisuuden purtavaksi 1900-luvun alussa.

On muistettava, että huolimatta kapitalismin verrattain nopeasta kehitymisestä Suomessa 1800-luvun jälkipuoliskolla Suomi oli 1900-luvun alussa — ja vielä pitkään — maatalousvaltainen maa. Vuonna 1900 yli kahta kolmasosaa Suomen koko väkiluvusta (2,6 miljoonaa) työllisti maatalous ja siihen liittyvä metsätalous (suomalaisiin talonpoikaistiloihin kuuluu tavallisesti myös metsää). Vielä 1900-luvun puolivälissä suomalaisen yhteiskuntarakenteen tutkija Heikki Waris totesi: »Suomi on maatalousmaa. Maatalous antaa elannon puolelle Suomen kansasta. Se on pääasia, jota mit-

kään muut seikat ja näkökohdat eivät saa hämmentää.»¹²

Vasta 1960-luvulta lähtien, jolloin teollistumisen ja kaupungistumisen tahti kiihtyi Suomessa, maanviljelijäväestön osuus on nopeasti kutistunut. 1980-luvun alkuun mennessä se oli laskenut kymmenen prosenttiin ja suunta on edelleen laskeva.¹³

On vain luonnollista, että nämä prosessit ovat heijastuneet kirjallisuuteen. Juuri 60-luvulla suomalainen kirjallisuuskritiikki pani merkille mm. kaupunkimotiivien yleistymisen lyriikassa. Esipuheessaan nykylyriikan antologiaan (1969) Kai Laitinen kirjoitti, että ensi kertaa 1920-luvun jälkeen — jolloin urbanismi jossain määrin kiehtoi niin kutsuttuja tulenkantajia sekä suomenruotsalaisia ekspressionistisia runoilijoita — suomalaiseen runouteen astui toden teolla kaupunki vasta 1960-luvulla, lisäksi aivan uudessa hahmossa: ei dekoratiivisena, mainosvaloja sädehtivänä muodikkaana uutuutena, jollaisena se vielä esiintyi tulenkantajilla, vaan arkisena asuinympäristönä. Laitinen pani merkille myös lyriikan kuvakielen muuttumisen. Siinä missä 50-luvun runoilijat kaupunkiaiheitakin kuvatessaan turvautuivat luonnosta ja maalaiselämästä ammennettuihin metaforiin, joiden avulla he ilmensivät kaupungista saamiaan uusia vaikutelmia, siinä uuden polven runoilijat 60-luvulla olivat jo lopullisesti siirtyneet kaupunkiin, päässeet sinne kirjoille — myös kuvakielessä.¹⁴

Mutta kirjallisuudessa elää jatkuvasti agraariyhteiskunnan muisto, ovathan monet Suomen nykykirjailijat — etenkin vanhempi polvi — sen kasvatteja. Eikä uudempi kirjallisuuskään kehity yksivivaisesti ja yksilutteisesti. Vielä 60-luvulla kaupunkiaiheiden ja kaupungin keskiluokasta ja älymystöstä kertovien romaanien ohella esiintyi ilmiö nimeltä »kirjallinen regionalismi», joka liittyi perinteiseen talonpoikaiskulttuuriin, talonpoikaiseen puheenparteen ja kansanmurteisiin. Proosan alalla tähän suuntaan vaikutti voimakkaasti Väinö Linna, Suomen sodanjälkeisen kirjallisuuden suurin »maaseutukirjailija» ja torpparieepoksen

luoja, jonka romaanit ovat saavuttaneet lukijoiden valtavan suosion. Joidenkin modernististen kriitikoiden moittiessa Linnaa muun muassa siitä, että talonpoikaisaihe oli uusissa olosuhteissa muuttunut »anakronismiksi», osoitukseksi suomalaisen kirjallisuuden »takapajuisuudesta», kirjailija vastasi vuonna 1967 seuraavasti: »Urbaani ihminen on mahdollinen vasta sitten, kun on urbaani ympäristö, joka hänet tuottaa. Näihin aikoihin saakka ei Suomessa ole sellaista ollut, joten kirjallisuuskin voi vasta nyt sellaiseksi muuttua. Vielä minun kouluaikoinani (Linna syntyi vuonna 1920 — E. K.) määriteltiin koulukirjoissa suomalaisten pääelinkeinoksi maa- ja metsätalous ja sivuelinkeinoiksi metsästyks ja kalastus. Ihmisten sosiaalisen aseman määritteistä muistan taas sellaiset termit kuin itsellinen ja loinen. Mitäpä muuta suomalainen proosakaan olisi voinut tehdä kuin kuvata näitä maaseudun itsellisiä ja loisia?»¹⁵

Luullakseni tässä on tarpeen poiketa hiukan asiasta ja selvittää, mitä tarkoittaa suomalainen »talonpoikaissäätty» ja ylipäätään »säätty-yhteiskunta», joka oli Suomessa virallisesti voimassa vuoteen 1906, mutta jonka jäänteet elivät vielä pitkään mm. talonpoikaissessa mielenlaadussa. Lähtökohtana voidaan pitää säättyvaltiopäiviä, jotka laillistetun poliittisen epätasa-arvon muodossa ilmensivät myös säättyjen yhteiskunnallista ja taloudellista epätasa-arvoa. Heikki Wariksen esittämien tietojen mukaan vuonna 1890 Suomessa oli aatelissäättyä 0,12 %, papistoa 0,26 %, porvaristoa 3,11 % ja talonpoikaista 26,15 % väestöstä.¹⁶ Tarkkaan ottaen säättyihin — siis myös talonpoikaistoon — lukeutuivat vain perinnöllisen omaisuuden haltijat — talonpojilla maaomaisuuden. Tästä seurasi että koko maaton maalaisköyhälistö (myös vuokratilajelijät) ja koko omistamaton kaupunkiväestö ei kuulunut säättyihin, silti näitä oli yli 70 % koko väestöstä. Aateliset saivat automaattisesti ilman vaaleja osallistua valtiopäiville. Porvarissäädyn vaaleissa ääniä sai omaisuuden mukaan, varakkaalla valitsijalla saattoi olla jopa 30 ääntä. Talonpoikaissäättyjen

vaalit olivat kaksivaiheiset, ja niihin osallistui vain maata omistavat talonpojat.

Sana 'talonpoika' juontaa juurensa sääty-yhteiskunnan ajoista: 'talo' tarkoittaa maata omistavan talonpojan tilaa, 'talonpoika' on sananmukaisesti 'tilan poika'. 'Talonpoika' ei siis historiallisesti eikä säätymerkityksessään (joka on säilynyt yhtenä sanan merkityksistä myös nykysuomessa) tarkoita jokaista maanviljelijää, vaan nimenomaan maanomistajaa.

Maaton maalaisväestö jaettiin vuorostaan muutamaan kategoriaan, joista kullakin oli oma nimityksensä. Oli torpparit, vuokratilajelijät, joille maanomistaja tai valtio antoi luvan raivata uuden tilan jonnekin metsään tai suolle. Alkuvuosina jolloin torppari rakensi taloa ja raivasi peltoja, vuokranmaksua saatettiin siirtää tuonnemmaksi, mutta sitten oli maksettava joko rahassa tai työllä. Suomalainen sananlasku »Kuu on torpparin aurinko» muistuttaa, millaisesta työstä oli kyse: päivisin torppari työskenteli isännälle, öisin omalla pellollaan. Laki ei mitenkään säädellyt vuokraehtoja, maanomistaja saattoi milloin tahansa lisätä työvelvollisuutta tai karkottaa torpparin mailtaan. Suomen kirjallisuudessa — myös 1900-luvulla — on monia teoksia, jotka kuvaavat tällaisia konflikteja. Myös Väinö Linnan romaanitrilogia **Täällä Pohjanfälden alla** on torppariepos, joka huipentuu torpparien osallistumiseen vuoden 1918 vallankumoukseen. Väinö Linnalla on itsekin lähtöisin torpparien keskuudesta.

Erotuksena torppareista, joiden tilat saattoivat olla suuriakin, esiintyi toinen maanvuokrauksen muoto: ns. mäkitupalaiset eli pienvuokralaiset, jotka saivat luvan pystyttää vuokratontille vain asumuksensa ja viljellä jonkin verran perunamaata, kun taas varsinaiset ansiotulot oli etsittävä muualta. Mäkitupalaisiin kuuluivat mm. Frans Eemil Sillanpään vanhemmat. Heidän esi-isänsä olivat olleet maata omistavia talonpoikia, mutta sittemmin köyhtyneet. Ja vihdoin maalaisköyhälistöön kuuluivat vielä maataloustyöläiset, rengit ja piijat, jotka asuivat ja söivät isäntätalon tiloissa vuokraamatta

ollenkaan maata. Tästäkin väestökerroksesta on lähtöisin merkittävä kirjailija: Joel Lehtonen, piian avioton poika. Maattomia ja kodittomia palkollisia kutsuttiin myös loisiksi tai irtolaisiksi — näitä sävyiltään halventavia sanoja käytettiin virallisina termeinä sääty-yhteiskunnan sosiaalisessa hierarkiassa.

Suomessa ei ollut koskaan maorjuutta, mutta sen sijaan oli säilynyt muita feodaalisen sarron muotoja. Maattoman maalaisväestön lukumäärää lisäsi myös majoraatti-periaatteen käytäntö: omistajan kuoltua tilaa ei saanut jakaa perijöiden kesken, vaan se siirtyi vanhimmalle pojalle, joka lunasti tilan itselleen maksamalla sisaruksille heille kuuluvan osan perinnöstä. Vanhin poika jäi siis tilalle, muut lähtivät kotoa ja hajaantuivat pitkän maailmaa: menivät palkollisiksi muille tiloille, muuttivat kaupunkiin, pestautuivat merimiehiksi kauppalaivoihin, matkustivat muihin maihin. Maattomien joukossa oli paljon osattomia ihmisiä, joiden kohtalo oli pysyvä aihe suomalaisessa kirjallisuudessa. Vuonna 1765 julkaistussa kirjoituksessa kuuluisa suomalainen valistuspöytä Antti Chydenius kirjoitti myötätuntoisesti: »Meidän irtolaislaumamme näyttää minusta kauan ajetuilta hirviltä... Täällä on satimia ja ansoja kaikkialla viritetty heidän poluilleen. Jos heille on sattunut se kohtalo, että heidät on synnyttänyt renki, torppari tai itselinen, tai kova onni, että ovat talonpojan kolmas, neljäs tai viides elossaoleva lapsi, ovat he syntyneet orjiksi... Heitä ajetaan takaa irtolaisina, he ovat vika-pää sotapalvelukseen, heitä pestataan, ostetaan, myydään, pannaan kirjoihin, harjoitetaan, kuritetaan, kiusataan ja vihdoin he kuolevat pois.»¹⁷

Pekka Haatanen, jonka teoksesta ylläoleva lainaus on peräisin, arvelee että Chydeniuksen sanat saattavat nyky-lukijasta kuulostaa ylenpalttisen emotionaalisilta, mutta samalla ne ennakoivat humanimpaa aikaa, jolloin edistykelliset ihmiset alkoivat nähdä maattomien epätoivoisen aseman sorrettujen itsensä eikä valtionrahaston näkökulmasta.

Itse maalaisköyhälistölle heräämisen ja taistelun aika koitti 1900-luvun alussa,

jolloin sosiaalidemokraattinen työväenliike alkoi houkutellessa sitä riveihinsä. Olihan suurin osa maan sorretusta väestöstä, siitä 70 prosentista, joka ei kuulunut mihinkään säätyyn eikä omistanut mitään, nimenomaan maalaisköyhälistöä, koska teollisuusproletariaatti oli tuolloin harvalukuinen. Yhdessä teollisuusproletariaatin kanssa maalaisköyhälistöstä tuli vallankumousliikkeen tärkein tuki — ensin vuosina 1905—07, sitten vuonna 1918.

Vaikka porvarillinen hallitus yritti vuoden 1918 vallankumouksen jälkeen jotenkin hoitaa »torpparikysymyksen» (vuonna 1918 säädetty laki salli torpparin lunastaa vuokratilan omakseen), silti maakysymys on viime aikoihin asti pysynyt polttavana ongelmana Suomessa. Ongelman polttavuus ilmeni mm. siten, että ajoittain maaseudulta muutti joukoittain väkeä, etupäässä maattomia tai pikkutilallisia. Yksi muuttoaalto oli 1900-luvun alussa. Eräiden tietojen mukaan pelkästään USA:ssa laskettiin 1920-luvulla olevan puolisen miljoonaa suomalaista emigranttia, ja Suomessa pilailtiin, että New Yorkissa on enemmän suomalaisia kuin Helsingissä.¹⁸ Viimeisin emigranttivirta (etenkin Itä-Suomen maanviljelysalueilta) suuntautui 1960- ja 1970-luvulla Ruotsiin, jossa lasketaan tälläkin hetkellä olevan kolmisensataatuhatta suomalaista työläistä.

Se seikka että Suomessa on vuosisatojen ajan ollut perinnöllinen maanomistus, on osaltaan ollut luomassa erityistä talonpoikaistyyppeä, jota on usein kuvattu kirjallisuudessa. Perintötilojen omistajilla oli voimakkaasti kehittynyt sukuomaisuuden ja sukuhistorian tunne. Tietenkään talonpojalla ei voinut olla yhtä hienoja sukujuuria kuin aatellisilla, mutta talonpoikaisperheissäkin säilyivät sukuperinteet ja muistot, osattiin ylpeillä työ-kunnolla ja omaisuuden kasvulla, annettiin arvoa itsenäisen isännän asemalle. Suomea pidetään perinteisesti pientilojen maana (tilastotieteilijöiden luokituksen mukaan pientilalla on peltoa alle kymmenen hehtaaria), vaikka vielä viime vuosisadalla maan etelä- ja lounaisosissa oli hyvinkin suuria maatiloja —

joissakin kunnissa keskimäärin 40—50, jopa 90 hehtaaria peltoa. (Hella Wuolijoen näytelmissä mainitaan tiloja, joissa on satakin lehmää, ja silti niiden omistajat lukeutuvat ylpeinä »talonpoikaissäätyyn».) Asiakirjoihin tallennetut talonpoikaiset sukupuut saattoivat yltää monien vuosisatojen taa. Perinnöllinen tila ja sen kiviseen maaperään raivatut vainiot olivat monien sukupolvien raskaan työn tulos. Peltoja ja niittyjä ympäröivät kiviäidat ovat maanviljelijäsuvun työhistoria aineellistuneessa muodossa, eläviä ja kuolleita yhdistävän siteen ruumiillistuma. Maatilassa aineellistui suvun hyvinvointi ja jatkuvuus. Siitä tuli asukkailleen eräänlainen kollektiivinen turvapaikka, yksilöitä koossa pitävä ja ruokkiva äidillinen organismi: kukin oli talonpoika tai talontytär.

Verrattuna maatilaan suvun yhteisenä pesäpaikkana yksittäisten ihmisten kohtaloilla oli toisarvoinen merkitys. Tämä tuli ilmi esim. avioliiton solmimisen perinteisissä normeissa. Sekä historioitsijat että kirjailijat ovat jokseenkin yksimielisiä siitä, että maata omistavien talonpoikien avioliitot solmittiin tavallisesti säädyn sisällä omistusperiaatteen mukaan. Oli tärkeää pitkiä perintötilan olemassaoloa, turvata suvun jatkuminen eli kuten yksi Maria Jotunin romaanin sankareista sanoo: »Ennen mentiin naimisiin, kun talot ja pellot yhteen sopivat. Ihminen oli sivuasias.»¹⁹ Ja vaikka tämä johti usein perhedraamoihin, niitä pidettiin asiaankuuluvampina kuin sitä, että maanomistaja naisi rakkaudesta sievän mutta köyhän piian. Tällaista sattui harvoin ja siitä puhuttiin kauan. Tavallisempaa oli ylläpitää salaista suhdetta, ja siihen myös suhtauduttiin ymmärtäväisemmin kuin avoimeen epäsäätyiseen avioliittoon. Talonpoikaissuvun köyhtymistä pidettiin katastrofina: maata omistava talonpoika putosi yhden tai heti muutamman askelman alemmas, hänestä tuli riippuvainen vuokraaja, renki tai irtolainen. Tällaisille konflikteille rakentuvat aiheet Hella Wuolijoen näytelmissä, Sillanpään ja monien muiden kirjailijoiden teoksissa. Sillanpäättä kiinnosti erityisesti talonpoikaissukujen köyhtymisen ja sam-

mumisen teema, mikä johtui osittain omaelämäkerrallisista syistä.

On korostettava, että Suomen 1800-luvun kirjallisuudessa talonpoikia kuvataan eri tavalla kuin 1900-luvun kirjallisuudessa.

Lyhyesti ilmaistuna 1900-luvulla sosiaalisiksi keksi talonpojassa pienomistajan, mikä vaikutti myös kirjallisuuteen. Sosiaalisiksi ylisti maanviljelijää raatajana eikä yksityisomistajana. Edellisellä vuosisadalla kansankuvauksissa ei vielä kiinnitetty erityistä huomiota talonpojan pienomistajan mentaliteettiin ja hänen rajoittuneisuuteensa. Valistuskirjailija Jaakko Juteinista alkaen talonpoikaissäätystä ylistettiin yhteiskunnan perustana, maan ensimmäisenä säätyinä. Varsinaisten maanviljelijöiden sääty-ylpeyden ihannoiti kirjallisuudessa oli tavallaan aatelinvastaista herravihaa, kapinointia feodaalista säätyhierarkiaa vastaan. Tämä ilmenee selvästi esimerkiksi Aaro Perttilän hahmossa Sakari Topeliuksen **Välskärin kertomuksissa** sekä Kaarlo Kramsun nuijasota-aiheisissa balladeissa. Maanviljelijän koti ja tila esiintyvät niissä työn ja vapauden symboleina, aatelissorron vastakohtana, eivätkä suinkaan vielä pienomistajan psykologian työssijana. Myös Aleksis Kivi runollisesti vapaan pellonperkaajan työn omalla maallaan, eivätkä kyseessä olleet ainoastaan tavanomaiset ahertajan askareet, vaan elämän rakentaminen laajemmassa merkityksessä. Suomen kansan ja kulttuurin tulevaisuus oli Kivellä sidoksissa juuri talonpoikaistoon.²⁰

Mutta mitä lähemmäs 1900-luvun alkua tulemme, sitä ongelmallisemmaksi muuttuu kaikki mikä liittyy agraariyhteiskuntaan, etenkin silloin kun nousi kysymys tulevaisuudesta, yhteiskunnallisesta perspektiivistä. 1880- ja 1890-luvun suomalaiset realistikkaan (Juhani Aho, Arvid Järnefeld), jotka kirjoittivat paljon maaseudusta ja asettivat usein vastakkain talonpoikaisen työmoraalin ja kasvavan porvarillisen egoismin, eivät enää tuntuneet uskovan agraariyhteiskunnan tulevaisuudennäkymiin, pikemminkin he vaistosivat sen umpikujan.

Silti Eino Leinolle Suomea symbolisoi

vielä 1900-luvun alussa talonpojan aura. Sittemmin myös Elmer Dikfonius turvautuu mielellään aura-symboliin, tosin se on jo yhteiskunnallisen vallankumouksen symboli: aura kyntää ja muokkaa historiaa. Mitä tulee talonpoikaopsykologiaan, niin näitä Suomen suuria runoilijoita, samoin kuin muita merkittäviä 1900-luvun kirjailijoita on jo mahdoton kuvitella ylistämässä talonpoikaa avarakatseisena ja ihanteellisena elämäntajajana. Useimmiten talolliset ja agraariyhteisö esiintyivät heillä pikkuporvarillisen ahdasmielisyyden vertauskuvana.

Ilmari Kianto, Maiju Lassila, Joel Lehtonen, Frans Eemil Sillanpää ja Pentti Haanpää kuvasivat maaseutua — jopa sen sorrettua ja kärsivää köyhälistöä — kovalla kädellä, vailla sentimentaalisuutta ja idealisoimista. Pikemminkin he pyrkivät »deidealisoimaan», harkitusti vetämään esiin kaiken matalamielisen ja rajoittuneen talonpojan, torpparin ja rengin luonteesta. Heidän sankarinsa ovat raatajia, jotka otsa hiessä ansaitsevat jokapäiväisen leipänsä. Mutta samalla he ovat kaukana niistä elämänrakentajista ja vapaan maan vapaista työntekijöistä, avarakatseisista ja onnea odottavista, jollaisina he vielä esiintyivät Juteinin ja Kiven tuotannossa.

Niin kutsuttu torpparikysymys ja ylipäätään maaseudun ongelmat olivat 1900-luvun alussa vakava haaste suomalaiselle sosiaalidemokratialle, sen oli luotava oma poliittinen linjansa, ratkaistava miten suhtautua maalaisväestöön ja sen eri kerroksiin. Nämä ongelmat tulivat erityisen ajankohtaisiksi vuoden 1907 eduskuntavaalien yhteydessä, jolloin vaalit tapahtuivat uuden vaalilain mukaan. Silloin kaikkien Suomen poliittisten puolueiden oli osallistuttava taisteluun valitsijoiden äänistä ja esitettävä näille ohjelmansa. Kirjallisuuteen tämä tapahtuma heijastuu monissa teoksissa (mm. Kiannon ja Lassilan romaaneissa). Suomalaisen sosiaalidemokratian ja vallankumousliikkeen tutkijat ovat todenneet, että silloinen sosiaalidemokraattinen johto ei ollut ajoissa kyennyt muokkaamaan riittävän joustavaa ja johdonmukaista

kantaa talonpoikaiskysymykseen. Sittemmin työväenliikkeen johtomiehet myönsivät tämän itsekkin eritellessään vuoden 1918 vallankumouksen tappioon johtaneita syitä. He totesivat muun muassa että oli omistettu liian vähän huomiota pientilallisten vetämiseen vallankumouksen puolelle.²¹

Kysymyksen ydintä valaisee hyvin vuoden 1907 vaalikampanjaan liittyvä episodi Linnan **Täällä Pohjantähden alla** -romaanin ensimmäisessä osassa. Pentinkulman kylään saapuu kokousta pitämään Eetu Salin, historiallinen henkilö, Suomen sosiaalidemokraattien toimitsijoita. Hevoskyytimatkalla rautatieasemalta hänellä on kuskina romaanin päähenkilö, nuori Akseli Koskela, torpparin poika ja aloitteleva paikallinen aktivisti. Matkalla syntyy keskustelu. Salin, kokenut poliitikko, haluaa kuulla ensi käden tietoja torpparien mielialoista, ja hän kysyy kuskiltaan: »No, kun sinä saisit torpan omaksesi, niin vieläkö äänestäisit sosialisteja sen jälkeen kun olisit tilallinen?» Akseli vastaa hiukan epävarmasti: »Jaa... tietysti... muutoinhan ne ottaisivat takaisin.» Siihen Salin: »Eivät ne niitä sitten enää takaisin ottaisi. Jaa, jaa... Visainen pulma. Et sinä poika enää minua äänestä silloin kun saat torpan omaksesi.»²²

Tämä episodi ikään kuin ennakoii myöhempien tapahtumien kehityksen romaanissa. Vallankumousvuonna 1918 Akseli taistelee urhoollisesti punakaartissa, tappion jälkeen hän joutuu vangiksi ja hädin tuskin välttää kuoleman joukkoteloitusten hetkellä. Hän kestää kaikki koettelemukset ja lopullisesti hänet pelastaa yleinen armahdus, johon Suomen vastavallankumouksen oli pakko suostua kansainvälisestä painostuksesta verisen terrorin jälkeen. Vailla kaikkia kansalaisoikeuksia Akseli palaa leiriltä kotiin, lunastaa torpan omakseen ja ryhtyy hoitamaan tilaa. Pikku hiljaa hän etäännyttää vasemmistolaisuudesta ja karttaa kansakäymistä maanalaisen kommunistisen liikkeen kanssa. Edellä kuvatussa keskustelussa Akselin kehitys ikään kuin ennakoitiin, näin toteutui yksi mahdollinen

ihmiskohtalo tiettyissä historiallisissa oloissa.

Uusi vuosisata vaati sekä maalaisköyhälistöltä että sen koettelemuksien kuvaajilta uusia yhteiskunnallis-historiallisia kiintopisteitä ja oivalluksia, joita kaikki eivät ajoissa löytäneet. Kansankuvausten tyyli muuttui yhä kovakouraisemmaksi, joten siinäkin ilmeni tietty aatteellis-taiteellinen merkitys. Mutta elämän julmuuden havaitseminen ja tarkka kuvaaminen saattoi viedä täysin erilaisiin johdopäätöksiin, ja itse kirjailijat kehittyivät aatteellisesti eri suuntiin. Joissakin suomalaisissa romaaneissa (esim. Kiannon **Punainen viiva** ja Sillanpään **Hurskas kurjuus**) maalaisköyhälistön poliittista heräämistä on kuvattu primitiivisen »perusihmisen» tietoisuuden kautta. Osittain taipumus primitivismiin oli ominaista myös Elmer Diktoniuksen ekspressionistiselle tyylille (esim. balladi **Punainen Eemeli** ja romaani **Janne Kubik**), vaikka toisaalta juuri Diktonius kehittäli hedelmällisesti vallankumouksellisen taiteen uusia periaatteita, mitä edisti pitkäaikainen aatteellinen kanssakäyminen Otto Ville Kuusisen kanssa 1910-luvun lopulla ja 1920-luvun alussa. Elämän totuuden ja aatteellisen selkeyden kaipuu oli hyvin tyypillistä eräille Haanpään henkilöahmoille.

Suomen kirjallisuudelle on alusta alkaen ollut tyypillistä se, että sitä ovat luoneet etupäässä yhteiskunnan demokraattisista kerroksista lähtöisin olevat kirjailijat. Tosin se ei niinkään päde Suomen ruotsinkieliseen kirjallisuuteen, jota toisinaan kutsutaan jopa herrasluokan kirjallisuudeksi, koska monet sen edustajat ovat olleet ja ovat nykyäänkin lähtöisin vakavaraisista porvarisperheistä.

Suomenkieliset kirjailijat olivat useimmiten talonpoikien, torpparien tai renkien poikia — siis ensimmäisen polven älymystöä. Talonpoikaistosta on lähtöisin Eino Leino, samaten Johannes Linnan-koski, Maiju Lassila, Pentti Haanpää ja monet muut kirjailijat. Niin mutkikas kuin monen yksilöllinen kehitys saattoikin olla, heillä oli se etu, että he tunsivat hyvin kansanelämän ja maaseudun

ja pyrkivät kuvaamaan sitä totuudenmukaisesti.

1900-luvun »kovalla realismilla» on ehdottomasti oma jatkuva arvonsa. Satu Apo korosti hiljattain ilmestyneessä artikkelissaan, että kirjailijan karu totuudenmukaisuus kansanelämän kuvauksissa voi toisinaan olla tieteellekin opettavaisempaa ja hyödyllisempää kuin monet ammattimaisen tieteelliset folkloristiset ja etnografiset kuvaukset.²³ Satu Apo (joka on muuten itse ammatiltaan folkloristi) viittaa edellä mainittuun Pekka Haataasen maalaisköyhälistötutkimukseen, jossa turvaututaan laajasti nimenomaan kaunokirjallisiin lähteisiin. Satu Apon mukaan tieteellisissä kuvauksissa tarjotaan usein ikään kuin normatiivisia ihannemalleja kansankulttuurista ja kansanelämästä — työtavoista, juhlamenoista, tanhuista, leikeistä, värikkäistä puvuista ynnä muusta. Tarkkanäköiset kirjailijat sen sijaan ehkä eivät ole panneet merkille värikkäitä pukuja, vaan aivan muuta: puutteen ja nälän, maalaisköyhälistön epätoivon ja kasvavan herravihan. Lopputuloksena syntyy Satu Apon mukaan kaksi täysin erilaista kuvaa kansasta: normatiivis-ihanteellinen ja karun todellinen.

Lisään vielä, että maalaisköyhälistön nouseva kapinamieli herätti pelkoa itse kirjailijoissakin, joista kaikki eivät ole suhtautuneet suopeasti vallankumoukseen.²⁴ Siitä huolimatta heidän inhimillisten kärsimysten kuvauksensa ovat synnyttäneet tunteen: näin ei voi enää elää, näin ei voi enää jatkaa.

Tämäkin oli vallankumouksellisen aikakauden piirre.

¹ Strany mira 1984. Moskva 1984, s. 112.

² Modernism, ed. by M. Bradbury and J. McFarlane. Harmondsworth 1985, s. 19 (kokoelma käsitteää yli 20 kirjoittajan katsauksen modernismin).

³ Nikolai Anastasjev. Obnovlenije traditsij, M. 1984, s. 173.

⁴ Joel Lehtonen. Putkinotkon herra. Kirjeitä 1907—1920, toim. Pekka Tarkka, 2. painos, Helsinki 1969, s. 430.

⁵ Lenin. Valitut teokset, osa 3, s. 431.

⁶ Antti Hyvönen. Suomen vanhan työväenpuolueen historia. Kuopio 1959, s. 197.

⁷ Maiju Lassila. (Ilmari Rantamala). Totuuden nimessä, Hki 1948, s. 57—58.

⁸ Johan Wrede. Om relationen mellan ideer, ideologier och litteratur i republikens Finland. In: Ideas and Ideologies in Scandinavian Literature since the First World War, Reykjavik 1975, s. 31.

⁹ Hagar Olsson. Arbetare i natten, Helsingfors 1935, s. 42.

¹⁰ Annamari Sarajas. Routavuodet ja kansankuvan murros. Teoksessa: Sarajas, Viimeiset romantikot, Porvoo 1962, s. 93—181.

¹¹ Heikki Waris. Suomalaisen yhteiskunnan rakenne, 2. painos, Helsinki 1952, s. 131.

¹² Suomi tänään, Helsinki 1982, s. 157.

¹³ Kai Laitinen. Suomen runous 60-luvulla — In: Suomen lyriikka tänään, Helsinki 1969, s. 13.

¹⁴ Väinö Linna. Oheisia. Esseitä ja puheenvuoroja, Porvoo 1967, s. 113.

¹⁵ Heikki Waris. Suomalaisen yhteiskunnan rakenne, s. 129.

¹⁶ Pekka Haatanen. Suomen maalaisköyhälistö, Porvoo 1968, s. 14.

¹⁷ Ilpo Saunio. Veli sisko kuulet kummat soitot. Työväenlaulut eilen ja tänään, Pori 1974, s. 256.

¹⁸ Maria Jotuni. Huojuva talo, Keuruu 1980, s. 17.

¹⁹ Ks. erillinen luku Kivestä kirjassa: Eino Karhu. Suomen kirjallisuus 2, Helsinki 1979, s. 57—128.

²⁰ Tuure Lehen. Punaisten ja valkoisten sota, Kuopio 1967, s. 27. A. Hyvönen. Suomen vanhan työväenpuolueen historia, Kuopio 1959, s. 208—216.

²¹ Väinö Linna. Täällä Pohjantähden alla I, Porvoo 1969, s. 312.

²² Satu Apo. Kansankulttuurimme kaksi kuvaa. Kotiseutu 1984, nro 1, s. 6—10.

²³ Suomalaisten kirjailijoiden suhtautumisesta vuoden 1918 vallankumoukseen ks.: Maria-Liisa Kunnas, Kansalaissodan kirjalliset rintamat, Vaasa 1976.

Suomentanut Riitta Koivisto

Jatkuu syyskuun numerossa.

Eino Karhu

Suomi ja Suomen kirjallisuus 1900-luvulla

Johdanto
laajempaan tutkimukseen

Suomenruotsalainen kirjallisuus

1900-luvun uusissa oloissa Suomen ruotsinkielisen kirjallisuuden asema muuttui merkittävästi.

Melko sitkeässä elää käsitys, että siinä missä ruotsinkielisen kirjallisuuden rooli vielä 1800-luvulla oli yleissuomalainen, se 1900-luvulla (tarkemmin 1880- ja 1890-luvulta lähtien) alkoi muuttua etupäässä ruotsinkielisen vähemmistön kirjallisuudeksi.¹

Nykyään ruotsinkielisiä on noin 6% Suomen väestöstä (vuonna 1900 heidän osuutensa oli 13%). Silti heidän absoluuttinen lukumääränsä ei ole viimeisen sadan vuoden aikana liiemmin muuttunut, vaan se on pysytellyt kolmensadan tuhannen paikkeilla. Siihen on monta syytä, joista vähäisin ei liene aika ajoittainen maastamuutto. Esimerkiksi niiden satojen tuhansien joukossa, jotka ovat 1960- ja 1970-luvulla muuttaneet Suomesta Ruotsiin, on ollut yli 40 tuhatta suomenruotsalaista, eikä tämä ruotsinkielisen väestön vaje ole vielä kukaan täytynyt.²

Ensimmäisistä 1100- ja 1200-luvulla maahan tulleista siirtolaisista alkaen suomenruotsalaiset ovat perinteisesti asuneet Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikoilla, etupäässä maan etelä- ja lounaisosissa. Ruotsinkielisen asutuksen pää-

alueita ovat Ahvenanmaan saaristo (sattamakaupunki Maarianhamina), Turun seudun ja Uudenmaan rannikkokaistale ja Pohjanmaa.

Suomen mannermaata ympäröi noin 28 000 saarta ja luotoa (niihin luetaan saaret, joiden pinta-ala on 0,3 hehtaaria ylöspäin). Vielä 1920-luvun alussa noin tuhannella saarella oli vakituista asutusta, mutta 1980-luvulle tultaessa vakituisesti asuttujen saarten määrä on vähentynyt puoleen.³ Pääosan saaristojen väestöstä muodostavat perinteisesti ruotsinkieliset, he ovat maanviljelijöitä, kalastajia ja merenkävijöitä. Ahvenanmaan saariston ruotsinkielisellä väestöllä (kaiken kaikkiaan noin 30 000) on autonominen asema, sillä on oma parlamenttinsa, nk. maakuntapäivät (30 edustajaa) ja oma lippunsa itsehallinnon symbolina. Ahvenanmaa on ainoa Suomen maakunnista, jossa ei ole virallista kaksikielisyyttä: koulut, hallinto, yhteiskunnallinen ja kulttuurielämä ovat ruotsinkielisiä. Ruotsin kielen taito on ehtona anottaessa kotipaikkaoikeutta Ahvenanmaalle. Ja vielä yksi erityispiirre: jo toista sataa vuotta Ahvenanmaa on ollut demilitarisoitua aluetta, jonka vakinaisia asukkaita ei sidos asevelvollisuus. Puolueettomassa Suomessa Ahvenanmaa on kuin puolueeton alue puolueettoman maan sisällä.

Suomen muissa osissa ruotsin kieli on perustuslain mukaan toinen virallinen kieli suomen rinnalla.

Merkittävä on ollut ja on edelleen (tosin vähenemään päin) ruotsinkielisen

väestön osuus monissa merenrantakaupungeissa, myös Helsingissä, jossa sen osuus vielä viime vuosisadalla oli yli puolet (vuonna 1880 52%, vuonna 1940 25%; Vaasan kaupungissa vastaavat luvut ovat 87% ja 39%). Silti vielä 1900-luvun puolivälissä yli puolet Suomen ruotsinkielisestä väestöstä asui maalla, he olivat rannikkoköyliä kalastajia ja maanviljelijöitä.⁴

Sekä suomen- että ruotsinkielisten historioitsijoiden, sosiologien ja kirjallisuudentutkijoiden töissä korostetaan usein Suomen ruotsinkielisen väestön sosiaalista, luokka- ja kulttuurihajanaisuutta. Tämä heterogeenisyys on historian peruja, se juontaa juurensa aikaan, jolloin ruotsalaiset valloittivat Suomen. Kuusisataa vuotta jatkuneen ruotsalaisherruuden aikana Suomeen muodostui perinnöllinen hallitseva johtokerros, johon kuuluivat nimitetyt korkeat virkamiehet (joita Snellman 1840-luvulla kutsui »virkamies-aristokratiaksi»), ylimmät sotilashenkilöt, jotka palvelivat ensin Ruotsia, sitten Venäjää, aatelisten suurmaanomistajat, jotka edustivat Suomessa »aatelista kartanokulttuuria» (jonka sammumista muurehti 1900-luvun alussa Bertel Gripenberg), porvaripatriisit, rikkaat kauppiat ja teollisuudenharjoittajat sekä vähälukuinen ylempi papisto, yliopiston professorit, kuuluisat arkkitehdit, lääkärit ja muiden »vapaiden ammattien» edustajat. Pienessä maassa nämä muodostivat melko harvalukuisen ja suljetun piirin, melkein päätätykkaanin, rajallisen määrän perheitä, joita liittivät yhteen perhesiteiden lisäksi luokkaedut, huoli siitä että juuri heidän sukunsa parista lähtisivät ne, joille uskotaan valta. Monet niistä »kahdestakymmenestä perheestä», joiden sanotaan nykyäänkin »hallitsevan Suomea», juontavat sukujuurensa ikivanhoihin ruotsalaisiin etuoi-keutettuihin perheisiin.

Eeva Joenpelto kuvaa vuosisadan alun klaanitunnelmaa romaaninsa **Vetää kaikista ovista** (1974) ensi sivuilla näin: »Kalkkipitoista vettä sukupolvesta toiseen juotuaan heistä oli kasvanut pitkiä, honteloita mutta sitkeitä ihmisiä. Serkut naivat serkkuja, sillä mitä sitä ver-

ta ja omaisuutta meni sekoittamaan.— —

Vaan tehtaanpatruunat olivat eittä-mättä hienoja herroja. He nostivat konjakkilasejaan haastellen keskenään viidellä vieraalla kielellä eivätkä ollenkaan suomeksi. He olivatkin ruotsalaisia ja näkivät maassa vallitsevat hankaluudet vain taisteluksi germaanien ja slaavien välillä. Mietiskelevät, raskaat ja synkkätunteiset suomalaiset olivat alemmalla tasolla kuin he, yritteliäät ja vapaat germaanit, sotilasrotua kaiken lisäksi. Antoihan se valtava kannatus, minkä jokin sosialismi oli saanut suomalaisten parissa, se leima, jonka he sille antoivat, se moraalinen villiintyminen, joka seurasi sen jaloissa, hyvin vähän imartelevan todistuksen näistä massoista. Kun taas se seikka, että tuo sosialismi ruotsalaisten taholla sai vain vähän kannatusta, osoitti tervettä selkeyttä ja ylpeää itsetuntoa, jotka jo vanhastaan olivat germaanien aatelistusmerkkejä.⁵

Sulkeutunut klaanienhenkisyys näkyi kauan myös älymystössä, joka pääosin luettiin »keskiluokkaan», mutta silti omistaviin luokkiin kuuluvaksi. Vielä tänä päivänä voi Suomessa kuulla jonkun vasemmistoälymystöön lukeutuvan suusta, että ruotsinkielisillä on helpompaa niin aineellisesti kuin muutenkin. Ruotsinkielisen älymystön jäsenet ovat siis useimmiten porvarisperheiden vesoja, heidän on helpompi hankkia koulutus, oleskella pitkään ulkomailla, valita »vapaa ammatti», mm. kirjailijan ammatti, joka tosin harvoin elättää Suomessa, etenkin kun ruotsinkielisten julkaisujen painosmäärät ovat mitättömän pieniä.

Suomalaiselle talonpojalle ylimmän säätyklaanin kielikin oli »herrakieli», jota hän ei ymmärtänyt, mutta jonka avulla häntä hallittiin. Talonpoikien vihaa tätä klaania kohtaan kutsuttiin herravihaksi. Mikäli suomalainen talonpoika päätti kaikesta huolimatta oppia ruotsin kielen ja raivata tiensä »sivistyneeseen säätyyn», häntä ja hänen lapsiaan odotti parhaassa tapauksessa täydellinen siirtyminen ruotsinkieliseen kulttuuriin, sillä suomen kielellä ei pitkiin aikoihin voinut saada minikäänlaista koulutusta — ei edes koulusta, yliopistosta puhumattakaan. Pidetään

varmana, että joidenkin tunnettujen ruotsinkielisten tai ruotsalaistuneiden perheiden esi-isät ovat olleet suomalaisia talonpoikia. Vielä 1800-luvulla Suomessa puhuttiin toisaalta »herraskaista» ruotsia, toisaalta »moukkamaista» suomea. (Tilannetta lievensi jonkin verran vuoden 1863 kieliasetus, joka julisti kielet muodollisesti tasa-arvoisiksi.)

Vaikka hallitsevissa ruotsalaispiireissä liikkui liberaalejakin perinteitä (oli luokansa »luopioita» ja jopa vasemmistordikaalin vakaumuksen omaavia ihmisiä), silti nuo piirit pysyivät säätykonservatismiin tukipylväänä, myös kulttuurin alalla. Tämän myöntävät käytännöllisesti katsoen kaikki suomalaistutkijat. Esimerkiksi Thomas Warburton kirjoittaa Suomen 1900-luvun ruotsinkielisen kirjallisuuden historiassa, että ruotsinkielisen yläluokan ja keskiluokkien poliittisessa evoluutiossa tapahtui ensimmäinen siirtyminen oikealle vuonna 1905, toinen Venäjän vuoden 1917 vallankumoustaapahtumien kaudella, kolmas (ja se oli Warburtonin mielestä »sataprosenttinen») Suomen vallankumouksen ja kansalaissodan aikaan vuonna 1918.⁶

Ruotsin kielen ja kulttuurin merkitys ei tietenkään koskaan — ei 1800- eikä 1900-luvulla — rajoittunut hallitsevan ruotsinkielisen yläluokan pelkäksi sääty- ja luokkahegemoniaksi. Olisi karkea ja anteeksiantamaton virhe ajatella niin. Eiväthän kulttuuri ja kieli sen välineenä ole yleensä syyäitä mihinkään kansalliseen ja luokkasortoon, niistä on pelkkää hyötyä. Suomalaiskansallisen liikehännän alkuvaiheessa, jolloin suomen kirjakieli ei vielä ollut kyllin kehittynyt ja jolloin jopa kansallismieliset sivistyneistön jäsenet hallitsivat sitä huonosti, ruotsin kieli oli yhteinen koko kulttuurille ja kansakunnalle. Johan Ludwig Runebergin runo **Maamme** (Vårt land, 1848), josta on tullut Suomen kansallishymni, on alunperin kirjoitettu ruotsiksi. Ja suomalaiskansallisen liikkeen varhaisimmat ideologit Adolf Ivar Arwidsson ja Johan Wilhelm Snellman julistivat vielä sano- maansa ja julkaisivat lehtiä ruotsin kielellä, mikä herätti tuolloin joissakuissa suurta ihmetystä. Yksi näistä; professori

Johan Nervander kirjoitti kirjeessään Snellmanille: »Sinä, Tengström, Elmgren, Berndtson ette ymmärrä suomalaista kirjaa ilman sanakirjaa etkä te kykene kirjoittamaan sivuakaan suomeksi ilman virheitä! Onko todellakin teidän huolenne ajaa suomen kielen asiaa?»⁷ Mutta muuta vaihtoehtoa ei tuolloin kerta kaikkiaan ollut.

Pitkään eläneestä Sakari Topeliuksesta (1818—1898) mainitsi kriitikko Hans Ruin, että »hän oli viimeinen ruotsinkielinen runoilija, joka kirjoitti koko Suomelle». Ohimennen mainittakoon, että Runebergia ja Topeliusta pitävät »omina» kirjailijoinaan suomalaisten ja suomenruotsalaisten lisäksi myös riikinruotsalaiset, eikä asia herätä keskinäisiä kiistoja. Jopa 1920- ja 1930-luvuilla, jolloin suurin osa suomalaisista kirjallisuudentutkijoista kannatti maan suomen- ja ruotsinkielisen kirjallisuuden historian erillistä tutkimista, Runebergin ja Topeliuksen yleissuomalainen merkitys oli kiistaton.

Ruotsinkielisen kirjallisuuden eteen nousseet kansalliset ongelmat punoutuivat yhteen sosiaalisten ja luokkaongelmien kanssa. Ruotsinkielisen lukeneiston ja ruotsinkielisten kansankerosten juopa alkoi näkyä selvästi. Jo 1880—90-luvulla se oli Karl August Tawaststjernalla ja Mikael Lybeckillä henkilökohtainen luomistyön ongelma. Etenkin Tawaststjernalle oli luonteenomaista valittaa pessimistisesti »isänmaan menettämistä», sitä ettei hänellä ollut riittävää sosiaalista ja kulttuuripohjaa, joka olisi ruokkinut hänen luomistyötään ja varjellut individualismilta ja ahdistavalta yksinäisyyden tunteelta. Kuvaava on yhden Tawaststjerneran romaanin nimi **Patriootti ilman isänmaata** (1896). Tawaststjerneran kynästä ovat lähtöisin myös runosäkeet, joissa halu solmia veriside kansankerroksiin kuullostaa melkein rukoukselta. Suomen-

nettuina ne ovat seuraavat:

Anna minulle kieli ja anna minulle maa,
anna minun rakastaa rakasta maata,
anna minulle piiri, johon kuulun,
anna minulle päämäärä, jonka puolesta kaatua!

Vastaavanlaiset isänmaattomuuden motiivit voimistuivat vuosisadan alun

ruotsinkielisillä runoilijoilla — Arwid Mörnellä, Bertel Gripenbergillä, Hjalmar Procopéllä, Jacob Tegengrenillä — ja kullakin heistä ne kuullostivat erilaisilta riippuen kunkin yleisestä evoluutiosta nopeassa ideologisessa rajankäyntiprosessissa. Mörne, jonka kehitys vei vasemmalle, päätyi vakaumukseen, että »uusi laulu syntyy tehtaissa» ja että ruotsinkielisellä kirjallisuudella on tulevaisuus vain demokraattisena kirjallisuutena. Gripenbergin runouden läpi kulki sen sijaan aristokraattinen nostalgia mennyttä kohtaan ja joukkojen poliittisen heräämisen torjunta. Selvästi dekadentin painotuksen sai isänmaattomuus niin kutsutun dagdrivare-ryhmän kirjailijoilla. (Dagdrivare oli nimeltään vuonna 1914 ilmestynyt Torsten Helsingiuksen romaanin, ja nimeä alettiin käyttää koko ryhmästä, johon kritiikki lukee myös Gustav Almin, Henrik Hildénin, Runar Schildtin ym.)

Ruotsinkielisen kulttuurin ja kirjallisuuden sekä ruotsin kielen kohtalosta Suomessa alettiin jo 1900-luvun alussa käydä avointa keskustelua, joka ei ole tauonnut vieläkään. Siihen on sekä objektiivisia että subjektiivisia syitä. Yksi tärkeimmistä objektiivisista syistä on se, että suomen kielen asema ja merkitys on perin juurin muuttunut Suomessa viime vuosisataan verrattuna, onhan se maan valtaväestön äidinkieli. 1900-luvulla, etenkin Suomen saatua valtiollisen itsenäisyyden, suomen kielestä tuli yleiskansallinen — valtion virastojen, yhteiskunnallisten järjestöjen, koulu- ja korkeakoululaitoksen, tieteen, kulttuurin ja kirjallisuuden kieli. On luonnollista, että suomen kirjakieli myös kehittyi ja nousi korkeammalle kehitystasolle. 1900-luvulla se on jo täysin nykyaikainen kulttuurikieli, joka uudistuu nopeasti ja pysyy kehityksen vauhdissa mukana kaikilla elämänoilla. 1900-luvulla suomen kieli on jo hankkinut vankat kulttuuriperinteet, sillä on tiede-, taide- ja kulttuuriarvoja. Suomen nykykirjallisuuden, -teatterin ja muiden sanataiteiden perusta laskettiin 1800-luvun loppupuolella, ja niistä ajoista kehitys on mennyt eteenpäin.⁹

Suomen kielen lisääntynyt yhteiskunnallinen merkitys johti siihen, että suomenkielinen kulttuuri sai merkittävämmän aseman sekä suomen- että ruotsinkielisen väestön keskuudessa. Siinä missä ennen vain suomalaissivistyneistö osasi maan toista kieltä (kuten on tälläkin hetkellä), niin 1900-luvulla kaksikielisyys levisi sekä ruotsinkielisen sivistyneistön että koko ruotsinkielisen väestönosan pariin. Seka-avioliitot yleistyvät, perinteisesti ruotsinkieliset perheet panevat yhä useammin lapsensa suomenkielisiin kouluihin, monille nuorempien sukupolvien edustajille suomen kielestä tulee heidän ensimmäinen kielensä. 1900-luvulle tyypillisenä ilmiönä on pidettävä myös sitä, että monet suomeksi kirjoittavat kirjailijat, kriitikot ja kirjallisuudentutkijat ovat lähtöisin ruotsinkielisistä perheistä ja ovat alunperin kantaneet ruotsinkielistä sukunimeä, jonka he ovat vaihtaneet suomenkieliseen. Ruotsalaisien sukunimien ensimmäinen suomalaistamisalto oli jo vuosisadan vaihteessa (1906), toinen 20- ja 30-luvulla. Sukunimet joko suoraan käännettiin (esimerkiksi Koskenniemi on entinen Forsnäs, Koskimies entinen Forsman, Larin-Kyösti entinen Gustav Larsson) tai otettiin uusi suomenkielinen nimi.

Kaikki edellä kuvattu on enemmän tai vähemmän yhteistä 1900-luvulle, nuo prosessit tunnetaan jossain muodossa muissakin monikansallisissa maissa. Ne ovat luonteeltaan objektiivisia ja ne liittyvät lisääntyneeseen kansallisuuksien väliseen kanssakäymiseen, etenkin yhden maan sisällä.

Subjektiivisiin ja voluntaristisiin tendensseihin Suomen kansallisuuksien välisissä suhteissa 1900-luvulla on luettava porvarillis-nationalistisen eripuraisuuden ja šovinismin purkaukset sekä kulttuurin eristämispyrkimykset etenkin 20- ja 30-luvulla. Sekä ruotsin- että suomenkielissä kirjallisuudessa tuli esiin konservatiivisia ja jopa taantumuksellisiakin piirteitä. Gripenbergin aristokraattinen snobismi ei ollut yhtään sen parempi asia kuin lapuanliikkeen suursuomalainen šovinismi sellaisena kuin se ilmeni kirjalli-

suudessa, ne olivat monessa suhteessa sukulaismiöitä.

Ruotsinkielisessä kirjallisuudessa demokraattista linjaa jatkoivat ja kehittivät Mörnen jälkeen 20-luvun vasemmistolaiset ekspressionistit Elmer Diktonius ja Hagar Olsson. He vierastivat nationalistista sulkeutuneisuutta, heitä kiinnostivat uudet ilmiöt Suomen suomenkielisessä kirjallisuudessa, vasemmistolaisendensit Ruotsin kirjallisuudessa sekä humanistiset perinteet Euroopan ja maailmankirjallisuudessa, mm. venäläisessä ja neuvostokirjallisuudessa. (Olsson on mm. ensimmäisenä Suomessa kirjoittanut Blokista ja Majakovskista.) Artikkelissaan vuodelta 1922 Diktonius suomii suomalaista ja suomenruotsalaista nationalismia ja kehottaa kiihkeästi: »Ikkunat auki Eurooppaan päin! Se on ainoa parannuskeino. Kansallinen itsepalvonta ja nationalismi ovat kauniita kaikin puolin kunioitettavia kapistuksia kansallismuseoissa — runoudessa ne ovat jätettävät eteiseen, sisäoven ulkopuolelle, kuten kaikki kuona. Jos ei tämän ajan runoutta voi syntyä tässä maassa, on se tuotava tänne muualta. Jos suomalaiset runoilijat ovat menettäneet kosketuksen aikansa kanssa, tuotakoon tänne saksalaisia, ranskalaisia, ruotsalaisia, englantilaisia, joilla se on. Nurkkapatrioottisten itsenäilytysvaistojen on väistyttävä kun henkinen olemassaolo on kysymyksessä.»¹⁰

Olsson puolestaan julisti artikkelissaan vuodelta 1928 periaatteen: »Nationalisteina me suomenmaalaiset saavutamme vain vähän tai emme yhtään mitään, internationalisteina saavutamme kaiken.»¹¹

On kuvaavaa, että myös vasemmistokekspressionistinen aikakauslehti *Ultra*, jota Diktonius ja Olsson ryhtyivät julkaisemaan vuonna 1922, oli kaksikielinen lehti. Siten he tahtoivat lähentää ruotsin- ja suomenkielistä kirjallisuutta.

Nämä kirjailijat samoin kuin Edith Södergran, Gunnar Björling, Rabbe Enckell ja Henri Parland, joita yleensä kutsutaan Suomen ensimmäiseksi modernistipolveksi, harrastivat laajoja kansainvälisiä yhteyksiä, eikä ole sattuma, että lahjakaimpien tuotannosta on taiteelliselta merkitykseltään tullut ei vain yleisuo-

lainen, vaan yleisskandinaavinen ilmiö. Käytännöllisesti katsoen kaikista Ruotsissa julkaistuista antologioista voi löytää Södergranin, Diktoniuksen, Björlingin ja Enckellin runoja. Etenkin kahden ensin mainitun lyriikka on antanut herätteitä monille Skandinavian runoilijoille, jotka ovat itsekin panneet sen merkille. Tähän esimerkkiin kriitikot usein viittaavat halutessaan korostaa, että 1900-luvulla-kaan Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus ei aina ollut pelkästään ruotsinkielisen vähemmistön paikallista kirjallisuutta.

Tässä yhteydessä eräät kriitikot (mm. Rabbe Enckellin veli Olof Enckell) ovat kehittäneet ajatusta, että mainittujen 20-luvun kirjailijoiden tuotanto ei ole niinkään syntynyt suomenruotsalaiselta kuin yleiseurooppalaiselta »kosmopoliittiselta» pohjalta, ja esittävät argumentteina heidän elämänvaiheensa; jotkut näistä kirjailijoista ovat näet kasvaneet toiskielisessä ympäristössä: Södergran syntyi ja kävi koulua Pietarissa, Olsson tuolloin monikielisessä Viipurissa, Diktonius ei ruotsin- vaan suomenkielisessä ympäristössä. Sitä paitsi he hallitsivat useampia kieliä ja tunsivat hyvin muiden maiden kirjallisuutta. Kaikki tämä on kriitikkojen mukaan osaltaan vaikuttanut siihen, että mainittujen kirjailijoiden tuotannon kautta Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus on saanut voimakkaita ja monipuolisia vieraita (mm. venäläisiä) vaikutteita, että se on jossain määrin »kosmopolitisoitunut», murtautunut ahtaan alueellisista kehyksistä.

Vaikka vastaavanlaiset pohdiskelut eivät ole perusteettomia, on silti korostettava, että Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus on nimenomaan ruotsinkielisen väestön kirjallisuutta ja osa yleisuumalaista kirjallisuutta erityisine ongelmineen ja suhtautumistapoineen. Edistykelliset kirjailijat, jotka ovat kantaneet huolta suomenruotsalaisen kirjallisuuden tulevaisuudesta, ovat pyrkineet välttämään vaarallisia äärimmäisyyksiä. Esimerkiksi Hagar Olsson korosti usein 1920—50-luvun artikkeleissaan ajatusta, että ruotsinkielisen kirjallisuuden kehittymiselle on yhtä tuhoisaa provinsiaalinen sulkeutuminen ahtaan paikallisiin puitteisiin kuin

myös »kosmopoliittinen» irrottautuminen kansasta, johtuipa se sitten säätyrajoista tai snobistisesta »henkisestä aristokraattisuudesta». Olssonin mukaan ainoa oikea linja oli se, että aito kansanomaisuus yhdistyisi avoimuuteen koko ihmiskunnan ongelmille.

Nykyään, vierasmaalaisten vaikutusten voimistuessa, suomenruotsalaisen kirjallisuuden kansallis-etninen tuki on edelleen rannikkoseudun ja saariston ruotsinkielinen väestö. Tässä mielessä Ahvenanmaa ei ole pelkästään maantieteellinen, vaan myös kansallinen ja kulttuurikäsitem. Se on ruotsin kielen ja suomenruotsalaisten kulttuuriperinteiden huolellisesti varjeltu suojelualue, ja Ahvenanmaan autonominen asema edistää niiden säilymistä ja kehittymistä. Ahvenanmaalaisten joukosta on tullut kuuluisia kirjailijoita, esim. romaanikirjailijat Aili Nordgren ja hänen siskonsa Salli Salminen, publisistit ja esseistit Aatos Virtanen ja Johannes Salminen.

Kirjallisuuskriittistä ja niin kutsuttua kulttuuriesseetä, joka on omistettu mitä erilaisimmille yhteiskunnallisille ja kulttuuriongelmiille, voidaan pitää Suomen ruotsinkielisen kirjallisuuden erityislajina. Sitä alettiin viljellä jo vuosisadan vaihteessa ja sillä on vankat perinteet. On ollut kausia, jolloin esseekokoelmat ovat olleet merkittävämpiä kuin puhdas taideproosa. Yllä mainittujen lisäksi esseitit ovat 1900-luvulla kirjoittaneet kriitikot ja kirjallisuudentutkijat Yrjö Hirn, Werner Söderhjelm, Hans Ruin, Sven Willner, publisistit Emil Zilliacus, Rolf Lagerborg, filosofi Georg von Wright, kirjailijat Jörn Donner, Christer Kihlman ja monet muut. Pekka Tarkka, joka on tarkastellut esseetä Suomen kirjallisuudessa, asettaa ensi sijalle juuri ruotsinkieliset esseistit.¹² Esseessä voidaan kosketella mitä tahansa aiheita, mm. historiallisia, mutta niissä on ehdottomasti kosketeltava myös nykyongelmia, ja mielellään hyvin henkilökohtaisesti, jopa tahallisen subjektiivisesti ja yllättävällä tavalla. Mainitut esseistit ovat vakaumukseltaan etupäässä humanistisia liberaaleja, suhteellisen riippumattomia ja kriittisesti yh-

teiskuntaan suhtautuvia. Essee on heille paras itseilmaisun muoto.

Suomessa on rinnakkain suomalainen ja ruotsalainen kirjailijaliitto (ne on perustettu vuosina 1897 ja 1919). On olemassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (vuodesta 1831) ja Suomenruotsalaisen Kirjallisuuden Seura (vuodesta 1886). Kummallakin on oma kirjallisuusarkistonsa, kumpikin harjoittaa sekä tutkimus- että julkaisutoimintaa. Kirjakustantamot jakautuvat suomen- ja ruotsinkielisiin. Osittain rinnakaista on myös yliopistokoulutus. Turkuun perustettiin pian Suomen itsenäistyttyä kaksi yliopistoa: vuonna 1919 ruotsinkielinen Åbo Akademi ja vuonna 1922 suomenkielinen. Maan tärkeimmässä korkeimmassa opinahjossa Helsingin yliopistossa on erityisellä lailla säädetty suomen- ja ruotsinkielisten laitosten määrä. Asiasta 1920- ja 30-luvulla käydyt kiistat herättivät jopa kansainvälistä huomiota Skandinavian maiden yliopistojen tukiessa suomenruotsalaisia.¹³

Rinnakkaisten kirjailijaliittojen, kirjallisuusseurojen, kustantamoiden olemassa olossa ei tietysti sinänsä ole mitään moittavaa tai ennen kuulumatonta. Silti on tärkeää, millaiset ovat maan kirjallisuuden kahden haaran todelliset kontaktit. Suomalaiset kriitikot — sekä suomen- että ruotsinkieliset — ovat itse usein todenneet kontaktien riittämättömyyden. Yhtä ja toista on tietenkin tässä asiassa tehty, on käännetty, kustannettu ja arvosteltu toisen osapuolen kirjoja. Silti puhutaan usein, että nämä kaksi kirjallisuutta elävät melko eristyksissä toisistaan, näin oli asian laita etenkin 1920- ja 30-luvulla. Toisen maailmansodan jälkeen, kun maan yleinen poliittinen ilmapiiri alkoi muuttua — mikä heijastui osaksi myös kansallisuuksien välisiin suhteisiin — kriitikki esitti ällistyttäviä esimerkkejä siitä, miten vähän osapuolet olivat piitanneet toisistaan menneinä vuosikymmeninä. Jopa suurin suomenkielinen klassikko Aleksis Kivi pysyi vuosisadan alussa tuntemattomana ruotsinkieliselle lukijalle, häntä ei juurikaan käännetty ruotsiksi. Kiven pääteos **Seitsemän veljestä** käännettiin ensimmäisen kerran vasta vuonna

1919. Uuden käännöksen, jonka Ruotsin akatemia palkitsi, teki vasemmistokirjailija Elmer Diktonius vuonna 1948. Hän omisti paljon huomiota Kiven tuotannon tunnetuksi tekemiselle ruotsinkielisten keskuudessa ja korosti Kiven aitoa kansanomaisuutta. Mutta toisaalta lienee yhtä ällistyttävää se, miten vähän suomalainen lukijakunta tunsikin Diktoniusta, joka on kiistatta Suomen tärkeimpiä runoilijoita 1900-luvulla. Ja nekin harvat Diktonius-suomennokset joita meillä on, ovat vasemmistokirjailijoiden Arvo Turtiaisen, Katri Valan ja Viljo Kajavan käsialaa. 1930-luvulla Diktonius kirjoitti suomenruotsalaisesta kirjallisuudesta »unohdettu kirjallisuutena», ja tämä »unohdus» ulottui ikävä kyllä myös hänen lahjakkaaseen runouteensa.

Esteet kontaktien tiellä eivät niinkään olleet kansallisia ja kielellisiä kuin ideologisia ja yhteiskunnallisia. Tyypillisin esimerkki siitä, miten yhteiskunnalliset ja luokkaesteet saattoivat kutistaa runoilijan näköpiiriä, on Bertel Gripenberg. Kuten Diktoniuskin hän oli kaksikielinen, lapsena hän kävi suomenkielistä koulua. V. A. Koskenniemi, Gripenbergin läheinen ystävä ja aatetoveri, todistaa hänen osanneen hyvin suomea ja kertoo seuraavan tapauksen: Gripenbergin, joka oli perinnöllinen aateline ja paroni, piti yhteen aikaan hoitaa vaurasta tilaa ja olla tekemisissä suomenkielisten renkien ja muun apuväen kanssa. Hän valitti onnistuvansa puhumaan ruotsia vain sunnuntaisin, kuusi päivää viikossa hän puhui suomea. Yhteydenpito ei siis kaatunut kieliesteisiin, vaan sääty- ja luokkaeroihin. Tarkoittaen vauraita suomenkielisiä talonpoikia, joiden konservatiivisuutta hän ylisti, Gripenberg tunnusti kirjeessä Koskenniemelle, että hänellä ja noilla talonpojilla ei voinut enää olla mitään henkisesti yhteistä — »meidän välissämme on liian monta vuosisataa», kuten hän asian ilmaisi korostaen sosiaalisen kuilun syvyyttä.¹⁴

Muistaen pitkäaikaisen »klaanihenkisyiden» suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa jotkut pitävät sitä tänäkin päivänä »sairaalloisen herraluokan» kirjallisuutena, kriitikko Tom Sandell kertoo.¹⁵ Näin

yksipuolisiin arvioihin Sandeli ei yhdy, vaikka häntäkin huolestuttavat eräät »jäänneilmiot» (jotka muuten Thomas Warburtonkin mainitsee kirjallisuudenhistoriassaan): suomenruotsalaisilla ei ole edelleenkaan työläiskirjallisuutta, kuten ei myöskään kehittyntä maaseutukirjallisuutta. Suomenruotsalaiset kirjailijat ovat yhä vielä enimmäkseen lähtöisin porvarispiireistä, ja niitä he kuvaavat kirjoissaan, koska eivät tunne muuta.

Tosin 1960- ja 70-luvulla, länsimaisen sivistyneistön vasemmistolaisuuskäydellä, havaittiin samansuuntaisia siirtymiä myös ruotsinkielisessä kirjallisuudessa. Kriitikot pitävät edelleenkin paradoksina sitä, että demokraattisesti ajattelevat ja jopa vasemmistolaiset nykykirjailijat ovat lähtöisin porvarisperheistä, joskus hyvinkin varakkaista, eivätkä suinkaan työläisperheistä. Jo mainitun Christer Kihlmanin ja Jörn Donnerin lisäksi voi mainita Marianne Alopaeuksen, Anders Cleven, Claes Anderssonin ja Henrik Tikkasen. Heidän teostensa päähenkilöt suhtautuvat usein heidän itsensä lailla hyvinkin kriittisesti porvarillisiin piireihin ja arvostelevat omaa luokkaansa.

Viime vuosikymmeninä on ruotsin- ja suomenkielisen kirjallisuuden havaittu intensiivisemmin lähentyvän toisiaan. Akateemisen kirjallisuudentutkimuksen alalla on 1960—80-luvulla ilmestynyt koko joukko tärkeitä töitä (kirjallisuudenhistoriaa, antologioita, bibliografioita, kirjailijajakemistoja), joissa esitellään samanlaisesti sekä suomen- että ruotsinkielistä kirjallisuutta. Niitä yritetään tietoisesti tutkia yhdessä eikä irrallaan, vaikka paljon on vielä tekemättä.

Kansainvälisyys laajemmassa mitassa ja rajamaan ongelmat

Kansainväliset kirjallisuussuhteet ovat pienelle Suomelle erityisen tärkeitä.

Uusimpien tietojen mukaan joka toinen Suomessa nykyään julkaistu romaani on käännetty vieraasta kielestä, kolmesta lastenkirjasta kaksi on käännöksiä.¹⁶ Kir-

jamarkkinat ovat muuttumassa yhä kansainvälisemmiksi, mikä jälleen osoittaa, että kansallista kirjallisuutta ei nykyaikana voi tarkastella irrallaan muiden maiden kirjallisuudesta.

Kansalliset kirjallisuudet ovat itse asiassa aina kehittyneet keskinäisessä vuorovaikutuksessa, se on objektiivinen prosessi, joka on ollut käynnissä kaikkina aikoina, vaikka historiallisesti erilaisissa muodoissa ja eriasteisella intensiivisyydellä. Sanottu pätee kansojen kulttuurihistoriaan yleensäkin. On vaikea kuvitella, että jonkin kansan kulttuuri voisi kehittyä täydellisesti erillään muiden kansojen kulttuurista. Jopa silloinkaan kun on puhe niin vanhoista kulttuuri-ilmiöistä, että niihin vaikuttaneita lähteitä on mahdoton määritellä, se ei tarkoita, ettei vaikutuksia ole ollut. Kuten leikillisesti sanotaan, ehdottoman »omaa» on vain barbaarisuus, kaikki muu hankitaan kosketuksissa muihin kansoihin.

Ei tarvitse olla asiantuntija ymmärtääkseen, miten valtavat ovat nykyään kontaktit eri kansallisten kulttuurien kesken. Yksikään tärkeä kirjallisuuden, taiteen tai tieteen ilmiö ei voi tänä päivänä pysyä vain kyseisen kansan omana, vaan se saa kansainvälistä vastakaikua.

Jo Goethen ajoista tunnettu yleismaailmallisen kirjallisuuden käsite (*Weltliteratur*) tarkoittaa meidän vuosisadallamme mitä mutkikkainta dynaamista ykseyttä, valtavaa voimakenttää, jolla jokainen kansallinen kirjallisuus on moninaisten vaikutteiden alaisena. 1900-luvulla on yhä vaikeampi pitää kiinni kulttuurin eurooppakeskisyydestä ja lukea maailmankulttuurikäsitteeseen vain melko harva kansallinen kulttuuri. Maailmankirjallisuus käsittää nykyään sekä kehittyneiden kapitalististen maiden, sosialististen maiden ja kolmannen maailman maiden kirjallisuuden — kaikkien kansojen, valtioiden ja maanosien kirjallisuuden.

Vaikka Suomen porvarilliset kustantajat monista syistä — alkaen ideologisista ja päättyen kaupallisiin — käännettävät ulkomaista kirjallisuutta hyvin epätasaisesti (etusijalla on nykyään anglosaksisten maiden kirjallisuus, etenkin viihdelukemistot), silti maailmankirjallisuuden

klassikot tulevat tavalla tai toisella tuntuiksi Suomessa.

Toisaalta suomalaiset haluavat tehdä omaa kansalliskirjallisuuttaan tunnetuksi muissa maissa. Viime vuosikymmeninä tämänsuuntaiset ponnistelut ovat olleet yhä suunnitelmallisempia ja organisoidumpia. Käytössä ovat kansainväliset käännoissopimukset. Vuonna 1977 Helsinkiin perustettiin Suomen kirjallisuuden tiedotuskeskus, joka avustaa ulkomaisia kääntäjiä ja tutkijoita, järjestää kääntäjäseminaareja jne. Se julkaisee englanninkielistä tiedotuslehteä, jossa on katsauksia kustantajien kirjauutuuksiin. Suomen kirjallisuuden käännoksistä on myös laadittu bibliografia.¹⁷

Kansainvälisten kirjallisuuskontaktien kannalta on lyhyesti puututtava Suomelle ominaiseen »itä—länsi»-ongelmaan, josta Suomessa on jo toistasataa vuotta keskusteltu eri tasoilla. Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä uusi tilanne teki tämän ongelman uudelleen ajankohtaiseksi. Kestävyysskoosteista selvinnyt Paasikivi—Kekkonen linja Suomen politiikassa, Neuvostoliiton ja Suomen poliittisten, taloudellisten ja kulttuurisuhteiden menestyksellinen kehittyminen esimerkkinä erilaista yhteiskuntajärjestelmää edustavien maiden hedelmällisestä ja molempia osapuolia hyödyttävästä yhteistyöstä, taistelu »Helsingin hengen» puolesta, kansojen yhteiset ponnistelut Euroopan turvallisuuden takaamiseksi — kaikki tämä panee silmäilemään uudella tapaa sekä kehitystendensseihin että historialliseen menneisyyteen, mikä näkyy selvästi monen suomalaistutkijan: historian, kirjallisuuden ja kulttuurintutkijan töissä.

Jo autonomian alkuaikoina alkoi hahmottua käsitys Suomen erityisestä geopolitisesta ja kulttuuriasemasta idän ja lännen välillä.

Suomalaisia kuten muitakin suomalais-ugrilaisia kansoja satoi itään kaukainen menneisyys. Henrik Gabriel Porthanin mukaan suomalaiset olivat skyyttien jälkeläisiä ja peräisin Kaspianmeren rannoilta. Mathias Alexander Castrén etsi heidän alkukotiaan Altailta. Suomen kansan alkukotia etsittäessä tutkijoiden kat-

seet kääntyivät aina itään, Venäjän laeiksille, jossa Gunnar Palanderin mukaan sijaitsi suomalais-ugrialaisten kansojen luvattu maa. Ja autonomian aikana vuodesta 1809 lähtien Suomi oli myös poliittisesti sidottu Venäjään.

Tämän ohella suomalaisessa elämäntavassa on säilynyt piirteitä Ruotsin heruuden pitkältä kaudelta, Ruotsin laeista, hallinnon ja kulttuurin perinteistä. Ne ovat sitoneet Suomea Skandinaviaan, germaanisiin kansoihin, länteen. Suomessa käytiin 1800-luvulla usein kiistaa siitä, missä määrin Suomi »on velkaa» skandinaavis-germaaniselle kulttuurille ja mitä sille merkitsi venäläinen kulttuuri sekä suhteiden kehittäminen siihen. Lausuttiin monenlaisia ajatuksia, jotkut niistä olivat utopistisina perusteettomia. Jo Adolf Ivar Arwidsson suhtautui 1830-luvulla hyvin skeptisesti I. Hwasserin ajatukseen, että Suomesta voisi tulevaisuudessa tulla idän ja lännen kulttuurivälittäjä, läntisen kulttuurin etuvartioasema Venäjän valtakunnassa.¹⁸ Historiallisesti ajatteleva Arwidsson piti moisia vaateita ylettöminä, mutta tämän ajatuksen muunnelmat esiintyivät vielä 1900-luvullakin.

1900-luvulla suomalais-venäläisten kirjallisuussuhteiden kehityksessä oli nousuja laskukautensa yleispoliittisesta tilanteesta riippuen. Kaiken kaikkiaan ne johtivat positiivisiin tuloksiin. Kuten nykyään myönnetään, venäläinen kirjallisuus vaikutti erittäin hedelmällisesti suomalaisen realismin syntyyn 1880—90-luvulla. Kiinnostus venäläistä kirjallisuutta kohtaan kasvoi edelleen 1900-luvun alussa. Tämä oli merkittävä vaihe suomalais-venäläisten kulttuurisuhteiden historiasa, mm. kirjailijoiden ja kulttuurien henkilöiden kontaktit lisääntyivät. On mainittava, että suomalaisten kirjailijoiden joukossa oli tuolloin päinvastoin kuin myöhemmin aikoina paljon venäjää taitavia ihmisiä. He olivat joko syntyneet tai kauan asuneet Venäjällä, heidän joukossaan oli Arvid Järnefelt, Ilmari Kianto, Maiju Lassila, Hella Wuolijoki, Eino Kalima, Hjalmar Procopé, Rafael Lindqvist, Georg Fraser. Hiukan myöhemmin kirjallisuuteen astuivat venäjää taitavat Edith Södergran, Henri Parland ja Tito Collian-

der.¹⁹ Jotkut heistä käänsivät ahkerasti Venäjän kirjallisuutta ja tekivät sitä tunnetuksi. Vuosisadan alussa sitä käännettiin melko paljon suomeen ja ruotsiin, esim. pelkästään Gorkin ja Leonid Andrejevin teoksia ilmestyi Suomessa tuolloin kolmisenkymmentä. Venäjällä Suomesta kirjoittivat vuosisadan alussa Leo Tolstoi, Maksim Gorki, Leonid Andrejev, Aleksandr Kuprin ja Stepan Skitalets. Suomalaista runoutta käänsivät Aleksandr Blok, Valeri Brjusov ja Vladislav Hoda-sevitš, suomalaista proosaa käännettiin suhteellisen paljon.

Kirjallisuuden kontaktit eivät jääneet ainoiksi. Suomalaistaiteilijat osallistuivat venäläisiin valtakunnallisiin taidenäyttelyihin sekä tutustuivat venäläisiin taiteilijoihin ja kirjailijoihin. Ajan mittaan sukeutui lämmin ystävyys Gorkin ja Gallen-Kallelan välille, mikä näkyi heidän kirjeenvaihdostaan. Suomalaissäveltäjät Robert Kajanus, Jean Sibelius, Armas Järnefelt (kirjailija Arvid Järnefeltin ja taiteilija Eero Järnefeltin veli) kävivät konsertoimassa Venäjällä, Helsingissä kävivät vuorostaan Aleksandr Glazunov, Sergei Rahmaninov, pianistit ja kapellimestarit Aleksandr Ziloti sekä Vasili Safonov.

Vuonna 1917 Gorkin aloitteesta sekä hänen ja Brjusovin toimittamana ilmestyi tuon ajan edustavin antologia — Suomen kirjallisuuden antologia. Se syntyi suomalaisten tekijöiden kanssa yhteistyössä ja se oli varustettu kahdella esipuheella: yleisen katsauksen Suomen historiaan oli kirjoittanut Rolf Nevanlinna ja kirjallisuushistoriallisen katsauksen Viljo Tarkainen, molemmat edustivat porvarillis-liberaaleja näkemyksiä. Antologiassa oli myös lyhyt kustantajan esipuhe heinäkuulta 1917, eli se oli kirjoitettu jo suuria muutoksia tuoneen Venäjän helmikuun vallankumouksen ja sitä seuranneiden tapahtumien jälkeen. Kustantajan esipuheessa yhdeksi antologian laatijoista mainitaan myös Vladimir Smirnov, jolta oli Suomen lehdistössä ilmestynyt artikkeleita venäläisestä kirjallisuudesta. Hän oli Helsingin yliopiston kirjaston venäläisen osaston työntekijä, ammattivalankumouksellinen, VSDTP:n bolševistisii-

ven jäsen. Hänen Helsingin asunnossaan majailivat Lenin ja Gorki. Smirnovin suomalaisista tuttavista mainittakoon nuori Hella Wuolijoki, joka vuosina 1905—07 lähentyi sosiaalidemokraattista työväenliikettä ja avusti puolueen toimeksiannosta suomalaisia punakaartilaisia ja venäläisiä vallankumouksellisia. Kustantajan esipuheessa Suomen kirjallisuuden antologiaan sanottiin: »Kokoelma laadittiin ja luovutettiin kustantajalle jo ennen vallankumousta — tästä johtuu osittain se, että emme ole voineet täysin vapaasti valita siihen koottuja teoksia emmekä esim. johdantoartikkeleiden sisältöä ja sävyä. Vallankumous on tuonut paljon uutta sekä Suomen sisäiseen elämään että sen Venäjä-suhteisiin. Mutta kaikista muutoksista huolimatta yksi asia on pysynyt muuttumattomana: me venäläiset saamme tutustua Suomen kulttuurisaavutuksiin, sen elämäntyylisiin, kirjallisuuteen ja taiteeseen. Siksi oletamme että kokoelmamme ei ole kadottanut päämääräänsä, vaan päinvastoin päivinä, jolloin kansallinen eripura uhkaa kaivaa kuilun naapuridemokratioiden väliin, kulttuuri-lähentymistä ajava kokoelma on tarpeellisempi kuin koskaan ennen.»²⁰

Viimeisissä sanoissa kuului jo huoli suhteiden huononemisesta. Ne kärjistyivät entisestään Suomen työväenluokan kärsittyä tappion vuonna 1918, jolloin Suomeen syntyi vastavallankumouksellisen porvariston diktatuuri. Suomen viranomaisten (kuten myös porvarillisten älymystöpiirien) äkillinen asennemuutos Venäjän vallankumoukseen kosketti myös Gorkia. Vuonna 1906 hänet oli vastaanotettu Helsingissä kunnianosoituksen maailmankuuluna kirjailijahumanistina, taistelevan Venäjän edustajana, Suomen kansan oikeuksien puolustajana. Jopa sellaiset kirjailijat kuin Bertel Gripenberg olivat silloin olleet mukana järjestelemässä Gorkin oleskelua Suomessa, seurustelleet hänen kanssaan, suojelleet häntä santarmien nuuskijoilta (Gripenberg oli saanut tehtäväksi saat-
taa Gorkin ja Maria Andrejevan heidän lähtiessään Suomesta Tukholman kautta Berliiniin). 20-luvulla sen sijaan Suomen viranomaiset jopa eväsivät Gorkilta lä-

pikukuviisumin Saksaan. Edistysmielisissä suomalaiskirjailijoissa tämä herätti syvää paheksumista. Hella Wuolijoki kirjoitti myöhemmin, ettei hän voinut eläissään antaa Suomen oikeistolaisille anteeksi noin häpeällistä asiaa.

Poliittisella metamorfoosilla oli ääretömän negatiiviset seuraukset kirjallisuuskontaktien kehitykselle. Riittää kun sanomme, että vuosina 1918—1944 Suomessa käännettiin kaiken kaikkiaan alle kaksikymmentä neuvostokirjallisuuden teosta. Neuvostovastaisuuden ilmapiirissä ennen täysin viattomat ajatukset saivat ikävää poliittista sivumakua. Niin kävi myös utopistisen ajatuksen Suomen mahdollisesta roolista läntisen kulttuurin etuvartiona. Oikeistolaisideologeille, jotka haaveilivat ristirekkestä Neuvostoliittoa vastaan, Suomi ei ollut enää 20- ja 30-luvulla kulttuurin, vaan militarismin etuvartioasema; kulttuuri tahdottiin kaikin tavoin alistaa militarismille eivätkä vasemmistolaiskirjailijat suotta silloin syyttäneet Suomen taantumusta »kulttuuri-imperialismista». Suunnilleen samoin kävi Nietzsche ja Spenglerin »amor fatin», traagisen uhrimielisen »kohtalon rakkauden» ajatuksen, joka edellytti stoalaista kylmäverisyyttä perikadon edessä. Yksilön sankarillisen tuhon estetisointi epätasaisessa taistelussa yhteiskuntaa ja koko maailmaa vastaan oli hyvin tyypillinen vuosisadan vaihteessa (osittain samaisen Nietzsche estetiikan vaikutuksesta) monille suomalaisille uusromantikoille. Mutta tuolloin ajatuksella ei vielä ollut sitä vaarallista ja pahaenteistä sävyä, jonka nietzscheläinen »kohtalonkultti» sai 1920- ja 30-luvulla, jolloin suomalaisille tyrkytettiin kaikin keinoin ajatusta: kaunein kuolema kohtaa taistelutantereella; Suomen tehtävä on »pelastaa läntinen sivilisaatio» itsefuhon hinnalla.

Ennen sotaa Suomessa ei juuri rohkaistu harrastamaan neuvostokirjallisuutta sen enempää kuin 1800-luvun venäläisiä klassikkojakaan. Jotkut suomalaiset historiantutkijat, jotka ovat tutkineet nimenomaan tuon ajan poliittista ilmapiiriä suomalais-venäläisten suhteiden kannalta, uskovat että mystinen »vuosisatai-

nen viha Venäjää kohtaan», josta niin paljon 1920- ja 30-luvulla kirjoittivat taantumukselliset suomalaisideologit, ei niinkään ollut »vuosisataista» kuin heidän oman neuvostovastaisuutensa projisioimista historialliseen menneisyyteen. Kuvatussa nk. »Akateemisen Karjala-seuran» ja sen rinnakkaisjärjestön »Vihan veljet»-salaseuran toimintaa historian-tutkija Matti Klinge esittää surullisen hullunkurisena piirteenä kohdan kollektiivisesta »veljesvalasta», jossa julistettiin pannaan kaikki venäläiset klassikot Tolstoineen ja Dostojevskineen sillä verukkeella että se »vaikuttaa tuhoisasti». ²¹ Kirjallisuudentutkija Annamari Sarajas kertoo silloisista akateemisista mielipiteistä, joiden perustana oli ennakkoluulo, että suomalainen ja venäläinen kulttuuri ovat poliittisista syistä iäksi »Kiinan muurin» erottamat. ²²

Silti suomalaisen kulttuurin historia todistaa aivan muuta. Kokemus on osoittanut, että aito kulttuuri ei ole koskaan missään, ei yhdessäkään maassa voinut menestyksellisesti kehittyä, jos se pitää lähtökohtanaan kansallisuvihaa, joka on vain haitaksi kulttuurille ja sokaisee joskus jopa merkittäviä kulttuurihenkilöitä. Kun oli ehditty tehdä nihilistisiä hyökäyksiä kaikkea »itäistä» vastaan, Suomessa yhtäkkiä muistettiin, että karjalaisessa kansankulttuurissa, josta suomalaiset olivat paljon ammentaneet juuria etsiessään, olivat voimakkaita venäläis-slaavilais-bysanttilaiset vaikutukset; että empire-tyyli tuli Helsingin arkkitehtuuriin Pietarin kautta; että monet 1800- ja 1900-luvun suomalaiskirjailijat myönsivät itse venäläisen kirjallisuuden vaikutuksen tuotannossaan.

Vuonna 1968 Annamari Sarajas päätyi suomalais-venäläisiä kirjallisuuskontakteja tutkittuaan tulokseen, joka oli tuolloin poleemisen uusi ja epätavallinen akateemiselle kirjallisuudentutkimukselle: »Vain toteamalla asemansa Venäjän ja lännen perinteen hedelmällisenä raja-alueena kirjallisuudentutkimus voi Suomessa välttää harhateiltä.» ²³ Saman kannan esittää Johannes Salminen vastikään ilmestyneessä kirjassaan. ²⁴

Sodanjälkeisinä vuosikymmeninä kan-

sainvälisten kirjallisuussuhteiden tervehdyntymistä ovat suuresti edistäneet itse kirjailijat, jotka ovat puhuneet kunnioittaen venäläisestä kulttuurista ja paljastaneet äärioikeistolaisten aiheesta esittämää poliittista spekulatiota. Mielenkiintoinen on eräs Väinö Linnan poleeminen ajatus, jonka hän esitti taantumuksellisten ideologioiden väittäessä, että kommunistien ja vasemmistovoimien voimistuminen sodanjälkeisessä Suomessa johtuu yksinomaan »idän vaikutuksesta». Linna totesi terävään tyyliinsä: »Kommunismi ei saapunut meille idästä, vaan lännestä seuraten sitä rajaa, jossa teollinen kehitys murtaa vanhan maalaisyhteiskunnan vaikiintunutta järjestystä matkallaan lounaasta pohjoista kohti.» ²⁵ Silti Linna ei kiellä todellisia vaikutuksia — ei yhteiskunnallis-historiallisia eikä kulttuurivaikutteita. Hänen omalle luovalle kehitykselleen oli suuri merkitys Dostojevskillä ja etenkin Tolstoilla, mistä hän on usein itse puhunut. ²⁶

Menneisyyden oppituntien vaikutuksesta oli elintärkeätä täsmentää suomalaiskansallisen kulttuurin paikka maailmankulttuurissa. Vuonna 1962 puheessaan **Suomi maailman kartalla**, joka oli osoitettu maan opiskelevalle nuorisolle, presidentti Kekkonen tähdensi eräitä tärkeimpiä seikkoja. »Vielä minun nuoruudessani koulun historianopetus keskittyi pääasiassa länsimaihin», hän sanoi. »Se oli Euroopan ja eurooppalaisuuden historiaa. Se kehitti meissä yksipuolisen kuvan maailmasta ja ihmiskunnasta. Teidän oppikirjanne lienevät avarammin laadittuja. Mutta vaikka niin ei vielä riittävästi olisi, elämä ympärillämme vääjäämättömästi opettaa tajuamaan maapallon ja ihmiskunnan kokonaisuutena. Haluaisin, että kasvaisitte siihen todelliseen ihmisten ja kansojen väliseen veljeyteen, mikä ei tee eroa värin, rodun, sivistysasteen tai kulttuuripiirin, yhteiskuntajärjestelmän tai maailmankatsoimuksen toisenlaisuuden takia ja mikä ei ole pelkkä juhlatilaisuuksien puheparsi, vaan elämänasenne, kaiken perustana oleva tunne ihmisten yhteenkuuluvuudesta ja ihmiskunnan kohtalonyhteydestä.» Ja hieman ennen tätä: »Jos emme

uskalla asettua vuorovaikutukseen kaikkien kansojen, toisten kulttuuripiirien kanssa, syntyy kansallisen omahyväisyyden seisova lammikko, jossa terve kasvaminen pian tukehtuu.» Johtopäätöksi: »Elämme rajamaastossa lännen ja idän välillä. Voimme säilyttää kansallisen omaperäisyytemme, jos meillä on ihmiskunnan kokonaisuuden pohjalta lähtevä perusnäkemys itsestämme ja maailmasta, niin että saamme kansalliset arvomme nivoutumaan ajan ja kansainvälisyyden asettamiin vaatimuksiin.»²⁷

Uudessa tilanteessa oli mahdollista laajentaa myös käännöstoimintaa. Sotien jälkeen Suomessa on julkaistu yli 200 nimikettä venäläisiä klassikkoja ja neuvostovenäläistä kirjallisuutta.

Toisaalta Suomen kirjallisuuden käännosten määrä Neuvostoliitossa kasvaa. Käännetään proosaa, runoutta, näytelmäkirjallisuutta sekä suomesta että ruotsista. Merkkitapaus oli 1970-luvulla valmistunut 9-osainen venäjänkielinen painos »Suomen kirjallisuuden kirjasto», joka käsittää 1900-luvun kirjailijat. Sen jälkeen on ilmestynyt uusia käännöksiä.

Neuvostoliittolaisilla ja suomalaisilla kirjailijoilla, kääntäjillä ja kirjallisuudentutkijoilla on yhteisiä tapaamisfoorumeja, järjestetään seminaareja ja symposiumeja, toteutetaan yhteishankkeita.

Kaikki nämä edistää kulttuurien kanssakäymistä ja kehitystä, vahvistaa ihmisten ja kansojen yhteisymmärrystä.

¹ Ks. esim. Maija Lehtonen. La litterature suédoise de Finlande: une littérature nationale? Neohelicon. Budapest 1979, nro 1, s. 191—213.

² Suomen kulttuurihistoria III. Porvoo 1982, s. 67.

³ Suomen kulttuurihistoria I, s. 92.

⁴ Tilastoa suomenruotsalaisista ks.: Heikki Waris. Suomalaisen yhteiskunnan rakenne, s. 70—85.

⁵ Eeva Joenpelto. Vetää kaikista ovista. Porvoo 1974, s. 6—7.

⁶ Thomas Warburton. Ättio är finlandssvensk litteratur. Jakobstad 1984, s. 16.

⁷ Mihail Borodkin. Istoriija Finljandii. Vremja imperatora Nikolaja I, Petrograd 1915, s. 391.

⁸ Suomen kirjallisuus VI. Keuruu 1967, s. 147.

⁹ Vuonna 1974 ilmestyi kokoomateos, jossa hahmoteltiin suomalaisen kulttuurin tärkeimpiä kehityslinjoja eri aloilla: Sata suomalaisen kulttuurin vuotta. 1870-luvulta nykyaikaan. Porvoo 1974.

Laajempi, edellä lainattu Suomen kulttuurihistorian kokoomateos: Suomen kulttuurihistoria I—III. Porvoo 1979—1982.

¹⁰ Elmer Diktonius. Muualla ja meillä. In: Tais-televa kritiikki, toim. Kalevi Kalemaa. Helsinki 1979, s. 123.

¹¹ Hagar Olsson. Finländsk robinsonad. Quosgo 1928, s. 130.

¹² Suomen kirjallisuus VIII. Keuruu 1970, s. 227—265.

¹³ O. Mustelin. De nordiska universitetsadresserna 1934, Helsingfors 1981.

¹⁴ Veikko Antero Koskeniemi. Filosofian ja runouden rajamailta. Porvoo 1961, s. 169.

¹⁵ Tom Sandell. Die abtrünnigen Bürger. Zur Problematik des finnlandsschwedischen Schriftstellers. In: Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen. Helsinki 1979, s. 11—24.

¹⁶ Books from Finland 1985/3, s. 155.

¹⁷ Sulo Haltsonen, Rauni Puranen. Kaunokirjallisuutemme käännöksiä. Pieksämäki 1979.

¹⁸ Katso tarkemmin: Eino Karhu. Finljandskaja literatura i Rossija (1800—1850). Tallin 1962, s. 87—89.

¹⁹ Pietarissa oli 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa merkittävä alkuaan suomalainen (ja suomenruotsalainen) väestö,— vähäväkisiä, virkamiehiä, sotilashenkilöitä, insinöörejä, teollisuudenharjoittajia, kauppiaita, pappeja jne. Jotkut mainituista kirjailijoista olivat näiden parista lähtöisin. Katso Pietarin suomalaisväestöstä: Max Engman. Petersburg och Finland. Migration och Influence 1703—1917. Hfors 1983.

²⁰ Sbornik finljandskoj literatury, pod red. V. Brjusova, M. Gorkogo. Petrograd 1917, predisl. »Ot izdatelstva».

²¹ Matti Klinge. Vihan veljistä valtiososialismiin. Porvoo-Hki 1972, s. 65.

²² Annamari Sarajas. Tunnuskuvia. Suomen ja Venäjän kirjallisen realismin kosketuskohtia. Porvoo 1968, s. 9.

²³ ibidem s. 153

²⁴ Johannes Salminen. Gränsland, Borgå 1984, suomennos: Rajamaa, Juva 1984.

²⁵ Väinö Linna, Oheisia, s. 34.

²⁶ Eino Karhu. Dostojevski i finskaja literatura. Petrozavodsk 1976, s. 89—93. Suomennos: Eino Karhu. Dostojevski ja Suomen kirjallisuus. Helsinki 1977, s. 103—109.

²⁷ Urho Kekkonen. Puheita ja kirjoituksia II. Helsinki 1967, s. 244, 245, 248—249.

Eino Karhu

Suomi ja Suomen kirjallisuus 1900-luvulla

Johdanto laajempaan tutkimukseen

Aika, historia ja myytti uudemmassa kirjallisuudessa

Yleisluonteisesti on vielä kosketeltava 1900-luvun porvarillisen filosofian peruskysymyksiä, koska muuten on vaikea ymmärtää kaunokirjallisuudessa tapahtuneita muutoksia, mm. romaanin ja lyriikan kohdalla.

Kaunokirjallisuus ja filosofia edustavat tietenkin eri aloja, mutta ne eivät ole aivan riippumattomia toisistaan. Itse kirjailijat ovat usein puhuneet filosofian vaikutuksesta tuotantoonsa. Kun esimerkiksi William Faulkneria pyydettiin kommentoimaan ajan käsitettä hänen romaaneissaan, vastaus oli hyvin kuvaava monille 1900-luvun länsimaisille kirjailijoille. »Ei ole mitään aikaa», hän vastasi. »Itse asiassa yhdyin monessa kohtaa Bergsonin teoriaan ajan kulumisesta. On olemassa vain ohikiitävä hetki, nykyhetki, johon luen sekä menneisyyden että tulevaisuuden, ja se on ikuisuus. Minusta taiteilija pystyy suuresti muokkaamaan aikaa.»¹

Uudemmassa filosofiassa Bergson oli juuri yksi niistä, jotka vaikuttivat eniten ajan käsitteen periaatteelliseen murrokseen.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun län-

simaisen filosofian monille virtauksille oli ominaista yksi yhteinen piirre, joka kiinnosti myös kirjailijoita ja taiteilijoita. Porvarillisessa filosofiassa oli käynnissä filosofian peruskategorioiden intensiivinen subjektivointi ja psykologisoituminen. Kyseessä olivat ajan ja tilan, liikkeen ja evoluution, välttämättömyyden ja vapauden kategoriat. Jopa yleisimpiä käsitteitä — olemista, todellisuutta, materiaa — alettiin tarkastella vain psykologian ja subjektiviisen »elämyksen» kannalta. Oli havaittavissa pysyvä tendenssi siirtää päähuomio objektiivisista maailmankatsomuksellisista ongelmista yksilön subjektiviisen maailman ongelmiin, sielunelämään, tietoisuuden ja intuition mekanismeihin. Varsin kuvaava esimerkki on niin kutsuttu »elämänfilosofia» (Lebensphilosophie), johon laajasti ottaen luetaan kuuluvaksi niin Nietzschen irrationalismi kuin Bergsonin intuitivismi, Husserlin fenomenologia ja Heideggerin eksistentialismikin. Ei ole sattuma, että »elämänfilosofiaa» kutsutaan usein myös »elämyksen filosofiaksi» korostaen nimenomaan sen subjektiviis-psykologista suuntausta. Käsitteet »elämä» ja »elämys» ovat tässä täysin identtisiä synonyymejä, kyse on tietoisuuden elämästä, emotioiden ja psykologisten filojen virrasta.

Mutta juuri ihmisen psykologinen, emotionaalinen elämä kiinnostaa eniten myös kirjailijoita. Tämä selittää osittain sen, miksi uudemmassa läntisessä kaunokirjallisuudessa ja taiteessa — Suomi mukaan luettuna — mainituilla filosofi-

silla virtauksilla on ollut ja on edelleenkin melkoinen vaikutus. Bergsonille ei suotta myönnetty juuri kirjallisuuden Nobelin palkintoa vuonna 1927 — sillä korostettiin hänen filosofiansa merkitystä myös taiteelle.

Monet uudemmat filosofit lähentyvät jopa tyyliiltään ja ongelmanasettelultaan kaunokirjallisuutta. Suomalainen filosofi Georg von Wright huomautti eksistentialisteista: »On vaikeata ymmärtää, mitä nykyiset eksistentialistit ovat oikeastaan yrittäneet filosofisen järjestelmän muodossa ilmaista, ellei ole eläytynyt eksistentialistisiin elämänkysymyksiin Dostojevskin tai Kafkan romaaneissa, Rilken runoudessa tai Sartren näytelmissä.»²

Myöhäisporvarillinen »kriisitajunta» pakotti uudelleen arvioimaan monia perinteisiä arvoja, jotka olivat muovautuneet porvariston varhempina kehityskausina. Evoluutionsa myöhäisvaiheessa porvaristo sanoutui irti menneisyydestään ja kadotti entisen vallankumouksellisuutensa. Yleiseurooppalaisessa mittakaavassa porvarillisen tietoisuuden etäännyminen edistyksellisistä perinteistä alkoi paljon ennen meidän vuosisataamme. Porvarillisen filosofian korkeimman kukoistuksen kautena pidetään oikeutetusti 1800-luvun kolmea ensimmäistä vuosikymmentä ajatellen ennen kaikkea Hegelin dialektiikkaa ja Feuerbachin materialismia. Molempia käyttivät kriittisesti hyväkseen Marx ja Engels muokatessaan dialektista materialismia, uuden vallankumouksellisen luokan, teollisuusproletariaatin tieteellistä ideologiaa. Työväenliikkeen kehittyessä ja marxismien leviessä porvarillisen filosofian olemus muuttui huomattavasti. Teollisuuden kiihkeä kasvu eturivin kapitalistimaissa edellytti luonnontieteiden edistystä, mistä johtuen itse porvarillinen filosofia pyrki muuttumaan luonteeltaan enemmän luonnontieteellis-empiiriseksi ja »positiiviseksi» (esimerkiksi Auguste Comten, John Stuart Millin ja Herbert Spencerin positivismi 1800-luvulla, Ernst Machin ja Richard Avenariuksen empiriokritismi 1900-luvun alussa ja filosofinen pragmatismi USA:ssa). Ja vaikutteita

filosofia loppuun asti sulautunutkaan konkreettisiin tieteesiin, se halusi tulla niitä mahdollisimman lähelle. Mutta toisaalta positivistista filosofiaa kiinnostivat yhä vähemmän yleiset maailmankatsomukselliset kysymykset. Objektiiivinen tieteellinen maailmankatsomus kokonaisuutena käsitysjärjestelmänä luonnosta, ihmisestä ja yleensä yhteiskunnasta alkoi tuntua mahdottomalta, se asetettiin kyseenalaiseksi. Muotiin tuli biologismi. Positivistisessa sosiologiassa, estetiikassa ja kirjallisuuskritiikissä korostettiin ihmisen biologis-psykologista eikä yhteiskunnallista olemusta, mikä omalla tavallaan heijastui myös taiteelliseen luomistyöhön, esimerkiksi ranskalaisen naturalismin koulukuntaan. Kaunokirjallisuuteen yritettiin soveltaa luonnontieteiden metodia, darwinismin periaatteita. Näistä periaatteista käsin yritti esimerkiksi Ferdinand Brunetiére, tunnettu ranskalainen kirjallisuuskriitikko ja -teoreetikko ja Hippolyte Tainen seuraaja, valaista jopa kirjallisuudenlajien historiaa. Hän samasti ne biologisten organismien kanssa. Ranskalainen naturalismi vaikutti josain määrin myös 1880—90-luvun suomalaisen kirjallisuuteen, ja taiteellisen biologismin seuraajia löytyi myöhemmin.

1900-luvun alkuun mennessä positivismi oli Suomessa ulottanut juurensa melko syvälle — ei vain kirjallisuuskritiikissä ja kirjallisuudentutkimuksessa, vaan myös muissa yhteiskuntatieteissä. Tainen teokset tunnettiin Suomessa 1880-luvulta lähtien, vaikka hänen **Taiteen filosofiansa** suomennos ilmestyi suhteellisen myöhään, vasta vuonna 1915. Tainen ohella seurattiin tanskalaisen Georg Brandesin laajaa ja pitkäaikaista toimintaa. Brandes kävi Suomessakin pitämässä julkisia luentoja, mm. vuonna 1908. Kirjallisuudentutkijana Brandes oli suurin piirtein Tainen kulttuurihistoriallisen koulukunnan seuraaja. Tämän koulukunnan jälkiä seurasivat Suomessa 1900-luvun alussa kirjallisuudentutkijat Eliel Aspelin-Haapkylä, Valfrid Vasenius, Viljo Tarkiainen ja Gunnar Castrén. Positivismien hengessä kehittyi 1800-luvun lopulta lähtien suomalainen historiantutki-

mus (E. G. Palmen ym.), sosiologia ja etiikka (Edward Westermarck), kansanrunouden tutkimus (Julius ja Karl Krohnin koulukunta), kielitiede (Eemil Nestor Setälä ja hänen nuogrammaatikko-koulukuntansa). Perinteellisen positivismin sekä ns. uuspositivismin eri virtauksilla on näihin päiviin saakka ollut oleellinen vaikutus suomalaiseen tieteseen.

Mutta jo 1800-luvun lopulla positivismi alkoi myös herättää kriittisiä reaktioita. Niitä tuli eri tahoilta ja eri muodoissa. Skandinavian kirjallisuudessa antipositivistiset ja antinaturalistiset tendenssit näkyivät selvästi 1880-luvun lopulle tultaessa August Strindbergillä, vaikka hän kutsuikin itseään vielä tuolloin »naturalistiksi». Tunnetussa esipuheessaan näytelmään **Neiti Julie** (1888) (esipuheesta tuli sittemmin yksi uuden draaman teoreettisista manifesteista) Strindberg sanoutui irti ihmisluonteiden liian yksiviivaisesta rationalistisesta kuvauksesta ja puhui henkilöidensä »luonteettomuudesta». Yksiselitteisen näkemystavan hän asetti vastakkain näkökulmien moninaisuuden kanssa: »Kuvaamani nykyihmiset elävät murroskautta, kiireisempää ja hysteerisempää kuin mennyt aika, olen kuvannut hahmoni epäileviksi, pirstoutuneiksi, vanhan ja uuden sekoitukseksi. Ne ovat yhdistelmiä menneistä ja nykyisistä kulttuuripiirteistä, palasia kirjoista ja lehdistä, osia ihmisistä, revittyjä palasia juhlapuvuista, joista on tullut lumppuja, aivan kuten sielu itse on rakentunut.»³ Kompositiossa ja dialogeissa Strindberg omien sanojensa mukaan »vältteli kaikenlaista symmetriaa ja matemaattisuutta» pitäen sitä kuolleena ja latteana automatismina.

Suomalaisessa kirjallisuudessa varhaisimpia kriittisiä reaktioita antipositivismiin oli uusromanttinen estetiikka ja myöhemmin ekspressionismi. Vaikka Tainen kulttuurihistoriallinen koulukunta jätti melko pysyvän jäljen kritiikkiin ja kirjallisuudentutkimukseen (mm. uusromantikko Eino Leinon kirjallisuushistoriallisissa esseissä), silti esiintyi myös muita tuulahduksia. Nietzschen estetiikka ja Bergsonin intuitivismi herättivät

keskustelua, myös saksalaisen kirjallisuudentutkimuksen niin kutsutun henkistohistoriallisen (Geistesgeschichte) koulukunnan vaikutus alkoi tuntua. Saksassa sitä edustivat Wilhelm Dilthey, Georg Simmel ja Friedrich Gundolf, jotka eivät olleet enää metodologialtaan sidoksissa perinteiseen positivismiin, vaan »elämänfilosofiaan». He polemisivat väkiväasti Tainea ja tämän kannattajia vastaan, ja Suomessa samaa linjaa seurasi V. A. Koskenniemi, josta tuli suomalaisen positivistisen kirjallisuudentutkimuksen arvostelija.

Tyytymättömyys ahtaaseen ja pinnalliseen positivistiseen empirismiin filosofiassa, sosiologiassa, estetiikassa, kieli- sekä muissa tieteissä sai monia ilmene-mismuotoja 1900-luvun alussa. Uskollisuudessaan »myönteisille» faktoille positivismi halveksi tunnetusti filosofian ja tieteen teorian yleisongelmia, joita se piti »puhtaana metafysiikkana». Positivismi atomisoi faktat kiinnittämättä tarpeeksi huomiota niiden sisäisiin suhteisiin. Reaktiona tälle syntyi tarve ymmärtää ilmiöt sisäisessä eheydessään ja suhteessa muihin ilmiöihin. Esimerkiksi kielitieteen historian tutkijat ovat sitä mieltä, että struktuurilingvistiikan synty oli tiettyssä mielessä reaktiota edeltäneiden lingvististen koulukuntien, mm. »nuogrammaatikkojen» empirismille. Strukturalistit pyrkivät lukemattomien kielellisten faktojen atomismista kielen tuntemukseen »sisältöpäin», eheänä järjestelmänä ja yhtenäisenä organismina. (Tästä johtuu »sisäisen lingvistiikan» korostaminen erotuksena »ulkoisesta lingvistiikasta» Ferdinand de Saussuren töissä.)

Nietzsche, Spengler, Bergson ja myöhemmin eksistentialistit pyrkivät hekin filosofiassaan laajoihin yhteenvetoihin — ei ulkoisen atomistis-empiristisen tiedon avulla, joka hajotti kokonaisuuden osiksi, vaan intuitiivisten ja irrationaalisten synteisien kautta. Heille tällainen intuitiivinen tieto oli lähempänä taidetta ja taiteellista mielikuvitusta kuin varsinaista tiedettä. Irrationalisti-filosofit uskoivat kohoavansa tällä tavoin sekä materialismin että idealismin »yläpuolelle» ja voitavansa niiden vastakkaisuuden. Bergson

oli vakuuttunut siitä, että hän oli onnistunut nimenomaan poistamaan filosofisen materialismin ja idealismin »vulgäärin dualismin», aineen ja hengen, objektin ja subjektin välisen kuilun. Filosofina Bergson väitti olevansa »monisti» eikä »dualisti».

Mutta kuten Lenin kuuluisassa teoksessaan **Materialismi ja empiriokritisismi** (1909) osuvasti paljasti, kyse oli sittenkin idealistisesta monismista, vaikkakin uudessa terminologisessa pakkauksessa. Empiriokriitikko Ernst Mach, intuitivisti Bergson, fenomenologi Husserl sekä monet niin kutsutun »fysikaalisen idealismin» edustajat eivät tosin kieltäneet tajunnasta riippumattoman ulkoisen maailman olemassaoloa, mutta silti tutkimuskohteena ei ollut objektiivinen todellisuus sinänsä, vaan subjektin elämyksiin liittyvät seikat: »aistikokemus» (Machilla), tajunnanvirta ja ajan subjektiivinen »kesto» (Bergsonilla) sekä kokemuksesta vapautettu »puhdas tietoisuus» (Husserlin fenomenologiassa). Uskottiin että näin tapahtuikin subjektin ja objektin, tietoisuuden ja todellisuuden yhteensulautuminen (esimerkiksi Husserlin filosofiassa nk. »intentionaalinen» tietoisuus oli aina johonkin suuntautuva, aina tavoitteinen ja tarkoituksellinen). Mutta koska objektiivinen maailma supistettiin pelkäksi aistikokemuksen subjektiiviseksi maailmaksi, tietoisuuden »intentionaalisuus» merkitsi sen suuntautumista vain itseään kohti. Machin nk. »ajattelun ekonomia» ja Husserlin »fenomenologinen reduktio» edellyttivät tajunnan »puhdistamista» kaikesta ulkonaisesta. Lopputuloksena huomio siirtyi objektiivisesta maailmankäsityksestä subjektiiviseen itsensäkäsitämiseen, gnoseologiasta psykologiaan, Hegelin universaalista olemassaolosta »yksilön eksistenssiin».

»Elämänfilosofian» seuraajilla oli omat välienselvittelynsä positivismin ja myös filosofisen rationalismin kanssa. Mekanistisen rationalismin kritiikki muuttui heillä koko rationalistisen filosofian ja yleensäkin älyn nihilistiseksi arvostelemiseksi, irrationalisen ja voluntaristisen subjektivismin ylistykseksi. Nietzsche kirjoitti ärtyneenä aikansa positivistisesta filoso-

fiasta »viimeisen hengenvedon filosofia-na». Spengler arvosteli **Länsimaiden perikadossa** yhtä ironisesti sen likinäköistä pragmatismia: »On ilmeisesti hukattu filosofisen toiminnan lopullisen merkityksen ymmärtäminen. Se sekoitetaan saaraan, agitaatioon, lehtipakinaan tai erityistieteeseen. Lintuperspektiivi on korvattu sammakkoperspektiivillä.»⁴ Bergson piti rationalistista tietoa sovellettuna »toisen luokan» tietona, ei luovana. Älyn soveltamisalueen hän rajasi pelkkään utilitaristiseen toimintaan; todella luovan hengen oli sen sijaan saatava ravintonsa intuitiosta eikä älystä. Tämän johdosta Bertrand Russel irrationalisteja liikoja säälimättä (hänethän tunnetaan matemaattisen logiikan mestarina) huomautti ironisesti, että Bergsonin jatkuvat hyökkäykset älyä vastaan sopivat paremmin ratsuväen upseerille kuin filosofille, jonka ammattina on ajattelu. Russel kirjoitti näin: »Bergsonin tapaisen anti-intellektuaalisen filosofian ikävin seuraus on se, että se on päässyt rehottamaan ajatusotkun ja virheiden pohjalla. Siksi tämäntapainen filosofia johtaa siihen, että huonoa ajattelutapaa pidetään parempana kuin hyvää, jokainen hetkellinen pulma julistetaan ylipääsemättömäksi ja jokainen tyhmä virhe katsotaan sopivaksi korostamaan järjen vararikkoa ja intuition riemuvoittoa.»⁵

»Elämänfilosofian» edustajat pyrkivät filosofiseen synteisiin irrationalisesti tulkittavan myytin avulla eivätkä historiallisen determinismin ja dialektiikan kautta kuten vielä Hegel. Jo Schopenhauer torjui päättäväisesti kaiken reaalisen liikkeen historiassa olettaen, että historia »esittää» joka sivullaan yhtä ja samaa» ja että erilaista sen vaiheissa ovat vain nimet ja vuosiluvut. Nietzscheä jo itse sana »historia» herätti tavallisesti skeptisen hymyn ja ärtymistä — olihan tuohon käsitteeseen totuttu sisällyttämään paljon sellaista, mitä hän ja hänen seuraajansa eivät hyväksyneet; tärkeintä oli, että he subjektiivisessa voluntarismissaan eivät halunneet ottaa huomioon historiallisen kehityksen objektiivisia lainalaisuuksia eivätkä determinismin periaatetta mm. kulttuurihistoriassa. Vaikka Spengler kult-

tuurimorfologiassaan painottikin eri kulttuurien omalaatuisuutta, mutta sekin merkitsi luopumista determinismistä ja johdonmukaisesta historismista. Ei ollut satuma, että myös saksalaisen kirjallisuustieteen Geistesgeschichte-koulukunta syntyi paljolti Tainen positivistisen taiteen sosiologian ja hänen kulttuurihistoriallisen determinismsä vastakohtaksi. Tällöin Geistesgeschichte-koulukunnan kannattajat eivät niinkään arvostelleet Tainen metodia sen todellisista heikkouksista kuin siitä, että se oli nimenomaan determinismin periaatteeseen perustuva sosiologinen metodi. Mainitun saksalaisen koulukunnan edustajat (esim. Friedrich Gundolf laajassa Goethe-tutkimuksessaan) olivat erityisen kiintyneet sellaisista sanoista, jotka alkoivat etuliitteellä 'ur' (alku-, esi-): Urleben 'alkuelämä', Urerlebnis 'alkuelämys', ursprüngliche Welt 'alkusyntyinen maailma', ursprünglicher Mensch 'alkusyntyinen ihminen', urtümlicher Gestalt 'alkuhahmo', urtümlicher Gehalt 'esisisältö', Urgeist 'alkuhenki', Ur-ich 'alku-minä, esi-minä'. Kaikki tämä tähtäsi mytologiseen arkaistisuuteen ja johti kulttuurin »uusmytologisiin».

Huonoon valoon saatetun ja hylätyn historian vastakohtaksi alettiin asettaa myytti ja tieteellisen historiallisen tiedon vastapainoksi moniselitteinen mytologinen symboliikka. Lineaarievolutionismin ja lineaarikronologian korvasi myytin kaltainen syklinen aika, Nietzsche »ikuisen paluun» periaate, Spenglerin kulttuurimorfologian luonnonbiologinen syntymisen ja kuolemisen kiertokulku. Luopuminen kronologiasta oli myös luopuminen historian eteenpäinmenon ja jatkuvuuden periaatteesta. Perinteinen maailmanhistorian »suoraviivainen» kaavio (antiikki — keskiaika — uusi aika) oli Spenglerin mielestä »uskomattoman mitäänsanomaton ja typerä» ennen kaikkea siksi, että se muistutti kronologian ja kausaalisuuden laeista, historiallisen liikkeen johdonmukaisuudesta.

Yhdeksi 1900-luvun myöhäisporvarillisen tietoisuuden luonteenomaisista piirteistä tuli juuri eräänlainen »historiasta luopuminen», nihilistinen »kapi-

na» perinteellisiä, vuosisatojen kuluessa muokkautuneita historiallisen ajattelun tapoja ja niitä vastaavia tieteellisiä kategorioita vastaan. Tässä tapauksessa kyse ei ole suinkaan pinnallisten porvarillis-positivististen edistysteorioiden kritiikistä. Niiden naiiviutta vastaan tähtäsi jo Nietzsche »katastrofinen» kumouksia ja mullistuksia ennustava tietoisuus. Tämän ohella yhä sinnikkäämin kielletään historismi kaikissa esiintymismuodoissaan. Luonnollisesti kohdistetaan kiivaimmat hyökkäykset marxilaiseen historiallisen materialismin metodiin. Mutta samalla luovutaan myös esimarxilaisesta historiallisesta tietoisuudesta ja torjutaan historismin kategoria sellaisenaan, kaikissa muodoissaan ja teoreettisissa saavutuksissaan, myös idealistisen filosofian yhteydessä. Marxin edeltäjistä on alituisen kritiikin kohteena etenkin Hegel, »nykyisen historismin kantaisä», kuten häntä luonnehtii mm. uuspositivistti Karl Popper, joka on kirjoittanut lännessä kohua herättäneet teokset **Historismin kurjuus** (1944) ja **Avoin yhteiskunta ja sen viholliset** (1945). Popper kuuluu niihin porvarillisiin ideologeihin, jotka yrittävät järjestää »yleisen rintamahyökkäyksen» marxismia ja sen historiallisia lähteitä vastaan. He pyrkivät äärimmäisen subjektiivisesti tulkitsemaan uudelleen koko inhimillisen ajattelun historian varhaisimmista ajoista alkaen. Porvarillisen individualismin ja länsimaisen »avoimen yhteiskunnan» puolustajana Popper etsii kaikkialta »totalitarismin» juuria ja löytää niitä jo alkukantaisen yhteisön kaudelta, koska kollektiivinen suku- ja heimoajunta ei näet kyennyt edistämään subjektiivisuuden ja »individuaalisen vapauden» kehitystä. Alkukantainen yhteisö on Popperille »suljetun yhteiskunnan» esikuva, ja niinpä myös myöhemmän ajan »historistit» ja »deterministit» ovat kollektiivisen »laumahengen» kahleissa. Yksilön vapauden rajoittamisen he selittävät »historiallisella välttämättömyydellä» ja »enemmistön tahdolla». Näistä asemista Popper arvostelee sekä Platonia että Hegeliä ja Marxia. Silti tämä »antitotalitaarinen» kritiikki on

pohjimmiltaan historianvastaista. Esi-merkiksi Hegeliä Popper yksinkertaisesti kieltäytyy ymmärtämästä, väärentää karkeasti hänen ajatuksiaan ja käyttää runsaasti loukkaavia haukkumasanoja. Hän väittää Hegelin olevan preussilaisen monarkian »hovinari, josta käsittämättömästä syystä on tullut historiallinen henkilö». Popperin lopullinen arvio Hegelistä ja saksalaisesta klassisesta idealismista kokonaisuudessaan kuulostaa uskomattomalta. Popperin mukaan Hegelistä »ei kannattaisi juuri kertoakaan, jos hänen filosofiallaan ei olisi ollut niin vakavia seurauksia, jotka osoittavat kuinka helposti pellestä voi tulla 'historiallinen henkilö'. Saksalaisen (klassisen) idealismin nousun tragikomedialle muistuttaa sen aiheuttamista kauheista rikoksista huolimatta koomista oopperaa, ja tämä auttanees käsittämään, miksi on kovin vaikea päätellä, ovatko nämä myötäsäntyiset sankarit karanneet Wagnerin teutonisista oopperoista vai Offenbachin opereteista.»⁶ Popperin kirjojen kommentaattorit pitävät »lieventävänä asianhaarana» sitä, että ne on kirjoitettu toisen maailmansodan aikana ja että tekijän »antitotalitarisismi» on kuvannut osittain hänen fasisminvastaisia mielialojaan. Tämä ei silti tee hänen kritiikkiään tieteellisemmäksi eikä se myöskään ole estänyt hänen teostensa käyttämisestä antikommunistisen propagandan välineenä. Juuri tämä selittää pääpiirteissään Popperin kirjojen lännessä nostattaman kohun. **Avoin yhteiskunta ja sen viholliset** -teoksen suomennoksen ilmestyminen vuonna 1974 ei sekään ollut sattuma: juuri tuolloin monet älymystön edustajat ja opiskelijat Suomessa tunsivat kasvavaa kiinnostusta marxismia kohtaan. Vastavetona tälle alettiin julkaista Popperin teosten kaltaisia opuksia.

Tietenkin nuo puuhat olisi voinut jättää tässä yhteydessä vaille huomiota, ellei historiaan ja historiallisuuteen kohdistuva nihilismi olisi saanut länsimaissa kulttuurikeskusteluissa uusia muotoja ja tullut varsin yleiseksi teemaksi. Viime aikoina näistä ongelmista on keskusteltu yhä enemmän myös Suomessa ns. »post-

modernismin» yhteydessä. Postmodernismi on melko epämääräinen termi, jolla tarkoitetaan länsimaisen kulttuurin, taiteen ja kirjallisuuden uusimpia virtauksia. Niiden yhtenä tunnusmerkinä on pidettävä juuri »epähistoriallisuutta», josta menneisyyden »dehistoriointia». Tähän liittyy pessimistinen ja passiivinen illuusiottomuus. Tunnettu vasemmistolainen teatteriohjaaja Ralf Långbacka on luonnehtinut postmodernistisia mielialoja seuraavasti: »Ajattelutavassa asuu se, ettei mitään voi tehdä. Postmoderni ajattelu puhuu, ettei maailmalla ole tulevaisuutta, ettei sillä ole menneisyyttä, vaan ainoastaan eteenpäin siirtyvä nyt. Tämä on varsin epäproduktiivinen lähtökohta muuttamisen ajattelulle ja on sitä paitsi hyvin vaarallinen — se muistuttaa hiukan 30-lukua ja fasismin syntyä.»⁷

Postmodernismi-termin ohella käytetään samantyyppisiä rinnakkaistermejä: »posthistoria», »postkulttuuri», »posthumanismi» jne. Liitteellä »post-» (jälki-) halutaan viitata siihen, että varsinainen historia determinismeineen ja lainmukaisuuksineen on muka jo ammentanut itsensä tyhjiin; yhteiskunta, kulttuuri ja yksityiset taiteilijat ovat astuneet eräänlaiseen historian ulkopuoliseen tyhjiöön, jossa historiallisen ajan, historiallisen edistyksen ja määräsuuntaisen historiallisen liikkeen kategoriat eivät enää ole voimassa. Mikäli »posthistoriallisessa» yhteiskunnassa on jotain liikettä, se on muodottoman kaoottista, vailla kiintopisteitä ja suuntaa, vailla niitä pääsiirtymiä, jotka tekisivät historiasta etenevän prosessin. Samoin oletetaan, että myös nykyinen »postmodernistinen» kirjallisuus ja arkkitehtuuri heijastavat vain tätä muodotonta, atomisoitua kaaosta, näennäistä liikettä, joka ei tähtää mihinkään. Uusimmat tyylivirtaukset, joiden väitettään olevan huippuavantgardistisia, eivät sinänsä merkitse vielä taiteellista edistystä. Postmodernismi voi kantaa myös taiteellisessa mielessä »dehistorioinnin» jälkeä, olla esteettisesti »päämäärätön» ja »tautologinen». Irtaantuneena omasta ajastaan se käyttää eklektisesti menneisyyden kuluneita kulisseyja ja vanhaa kulttuurirekvisiittaa. Se on siirtymässä »va-

paaseen tyylilliseen lainailuun», useimmiten ironisen leikin ja itseparodian tasolla.

Yleistäen amerikkalainen kulttuurintutkija Erich Kahler toteaa kuin itsestään selvänä asiana, että »me elämme epähistoriallista aikaa». ⁸ Hän puhuu nykyihmisen »planimetrisestä», ts. »latteasta» historiankäsityksestä, joka ei tunne historiallista perspektiiviä eikä historiallista aikaa. Tällä »planimetrisyydellä» on omat taiteelliset seuraamuksensa myös kirjallisuudessa, mihin palaan tuonnempana.

Kannattaa erityisesti mainita se paradoksi, että »dehistorioinnin» seurauksena »jälkihistoriallinen» ja »esihistoriallinen» ihminen joutuvat varsin lähelle toisiaan. Tämä piirre muuten ilmenee jopa etnologeilla, jotka tutkivat »esihistoriallisten» yhteisöjen, kulttuurien ja tietoisuuden ongelmia. Kuvaavana esimerkkinä ovat maailmankuulun Mircea Eliaden teokset. En luonnollisesti ota kantaa hänen tutkimustensa puhtaasti etnologiseen sisältöön ja arvoon, koska se ei liity aiheeseeni enkä ole pätevä sitä arvioimaan. On erotettava vain yksi piirre, jota itse Eliade usein korostaa: hän uskoo, että jo »esihistoriallinen» ihminen aavisti myöhemmässä varsinaisessa historiassa jotain pahaa ja pelkäsi sitä. Epäilevä ja vihamielinen suhtautuminen historiaan oli siis alusta alkaen ominainen ihmiselle, joten nykyihmisen historianpelko ei ole mikään uutuuus. Tälle johtopäätökselle Eliade on taipuvainen antamaan vakavan yleiskonseptuaalisen merkityksen; tutkimustaan **Myytti ikuisesta paluusta** (1949) hän luonnehtii esipuheessa »eräänlaiseksi johdannoksi historian filosofiaan». Eliade mainitsee, että hänen etnologisiin näkemyksiinsä ovat vaikuttaneet nimenomaan Nietzsche, Spengler, Toynbee ja heidän sykliset historianteoriansa. Syntyi hiukan odottamaton »käänteissuhde»: Nietzsche, Spengler ja Toynbee lähtivät yleishistoriallisissa teorioissaan liikkeelle myyteistä, kun taas Eliade näiden teorioiden vaikutuksesta palasi myytteihin. Yhteisenä perustana oli »historian dehistoriointi». Eliaden mukaan »historia» pelotti alkuihmisiä odottamattomilla tapahtumillaan ja muutoksillaan sekä kontrolloimattomalla liikkeellään. Esihistoriallis-

ta luonnonelämää säännöstelivät sitä vastoin ikuiset syklit ja muuttumattomat arkityyppiset mallit, joihin sisältyi pysyvää »vastustusvoimaa historialle». Eliade kirjoittaa mainitussa teoksessaan: »Muinaisen ihmisen historian torjunta, hänen haluttomuutensa sijoittaa itsensä konkreettiseen historialliseen aikaan on oire hänen varovaisuudestaan, pelosta liikettä ja muutoksia kohtaan. Joutuessaan valintatilanteeseen, jossa on joko hyväksyttävä »historian ehdot» riskeineen tai pysyttävä osana luonnonelämää, hän valitsee jälkimmäisen.» ⁹

Tämä vaikuttaa muinaisen mytologisen tajunnan ylettömältä nykyaikaistamiselta. Arkaaiseen tietoisuuteen liitetään suurin piirtein samanlaiset pelot ja painajaiset, jotka vainoavat Stephen Dedalusta Joycen **Odysseus**-romaanissa. Stephen sanoo: »Historia on painajaisuni josta yrittän herätä.»

Myytin asettaminen historian vastakohtaksi on melko yleinen piirre 1900-luvun länsimaisessa kirjallisuudessa, ja siinä se eroaa edellisen vuosisadan kirjallisuudesta.

Nietzschen, Bergsonin ja Heideggerin luottamusulassa rationalistista tietoutta kohtaan, heidän maailmankäsityksessään »alkusyntyiseen» (»esisokrateslaiseen» ja »esieksistentiaaliseen») eheyteen kohdistuvasta kaipuusta on jotain 1700- ja 1800-luvun romantikkojen ajattelutavasta — ilmeikkö mainittuja filosofeja nimitetään usein romanttismallisiksi filosofeiksi. Mutta periaatteellinen ero on se, että varsinainen romantiikka kaikesta ristiriitaisuudesta huolimatta edisti aikanaan suuresti historiallisen tietoisuuden kehittymistä. Tämä koskee myös romantikkojen suhtautumista myytteihin. He eivät asettaneet myyttejä ja historiaa vastakkain, vaan päinvastoin toivat mytologian yleishistorialliseen tapahtumien virtaan, ihmiskunnan ja sen kulttuurin yleiseen evoluutioprosessiin. Se, missä 1800-luvun suhtautuminen myyttiseen kansanrunouteen erosi 1900-luvun suhtautumisesta, voidaan ilmaista seuraavalaisena paradoksisena vertailuna: kun Elias Lönnrot järjesti Kalevalassa muinaiskulttuurin jäänteet oman historiankäsityk-

sensä pohjalle, niin monet 1900-luvun länsimaiset kirjailijat ovat yrittäneet päinvastoin myytin avulla järjestää oman aikansa todellisuuden kaaosta. Juuri tätä tarkoitti myös T. S. Eliot kirjoittaessaan vuonna 1923 Joycen *Odysseus*-romaanista, että sen »mytologinen metodi on nykytaiteilijalle melkein ainoa tapa kontrolloida, järjestää, antaa muotoa ja merkitystä sille valtavalle turhuuden ja anarkian panoraamalle, jollainen nykyhistoria on».¹⁰

Millä arkaainen mytologinen maailmankäsitys kiehtoo nykykirjailijoita? Ja miten ilmenevät analogiat varsinaisten myyttien ja 1900-luvun »uusmytologismien» välillä?

Viittaan lyhyesti mytologisen kosmoksen, mytologisten aika- ja tiläkäsitysten erityispiirteisiin, niin kuin asiantuntijat ne ymmärtävät.¹¹ Mytologisessa tietoisuudessa esinemaailma, aika ja tila eivät ole vielä erillään toisistaan, vaan esiintyvät yhdessä. Ei ole olemassa »tyhjää», täyttämätöntä tilaa, samoin kuin ei myöskään ole täyttämätöntä abstrahoitua aikaa. Tila ja aika muodostavat ykseyden — niin kutsutun kronotoopin: kaikki tapahtuu tässä ja nyt. Mytologinen »tässä» ei Cassirerin mukaan tarkoita empiiristä »tässä» käsitettä, vaan jotain epämääräisesti jatkuvaa, epämääräisen staatista ja ajatonta. Myyteissä ei ole ajan liikettä, aika ei jakaudu vielä selvästi menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Olga Freidenberg luonnehtii myyttien differentioimatonta aikaa »yksilotteiseksi», »seisovaksi» ja »ajattomaksi». Se on eräänlainen »praesens atemporalis», »ajanulkoisen nykyhetki». (Vastaavasti Cassirerille mytologinen tietoisuus on »ein zeitloses Bewusstsein», »ajatonta tietoisuus»). Freidenbergin mukaan yksi mytologisen tajunnan laeista on »menneisyyden ja nykyisyyden symbioosi», menneisyyden »ylitsepääsemättömyys» — se jatkuu ikään kuin toistuen rituaalimenoissa ja siten »aktualisoituen» tietoisuudessa. Lévi-Strauss puhuu muinaisen maailmankäsityksen »simultaanisudesta», siinä yhdistyy »sekä synkroninen että diakroninen».¹²

Edelleen, myytit eivät tunne kausaali-

suuden kategorialla sanan nykyisessä merkityksessä. Myyteillä on oma logiikkansa, omat käsityksensä syysuhteista. Myytit kertovat »synnyistä syivistä» — esineiden, ilmiöiden ja koko maailmankaikkeuden tarunomaisesta synnyistä. Kaikella on oma mytologinen sukupuunsa ja sukuhistoriansa, kaikki juontaa alkunsa eräänlaisista alkuolioista, alkutiloista ja alkuteoista. Karjalais-suomalaisissa myyttisissä runoissa vanha sana 'synnyt' tarkoittaa sekä 'syntyperää' että 'alkusyytä'. Analogisesti Ernst Cassirer etymologioi saksan sanan 'Ursache' 'alkusyy-alkuolio'. Muunfamalla alkuperäistä kaaosta järjestyneeksi kosmokseksi myytit opeeroivat nykyisen kronologisen ja kausaalisen järjestyksen sijasta käsitteellä »kohtalo-järjestys» («Schicksalordnung» Cassirerin mukaan). Myös Meletinski toteaa puhuessaan mytologisen ja tieteellisen loogisen ajattelun eroista, että mytologinen ajatus keskittyy »metafyysisiin» ongelmiin kuten syntymän ja kuoleman salaisuuteen, kohtaloon jne., jotka ovat tietystä mielessä perifeerisiä tieteelle ja joiden puhtaasti loogiset selitykset eivät aina tyydytä ihmisiä edes nyky-yhteiskunnassa. Tämä selittää osittain mytologian tunnetun elinvoimaisuuden ja siispä myös oikeuden tarkastella sitä synkronisella tasolla.¹³

Mutta myös 1900-luvun modernistinen romaani yrittää tulla toimeen ilman kronologiaa ja kausalisuutta. Aivan uudella yhteiskunnallis-historiallisella ja taiteellisykologisella tasolla on tapahtunut eräänlainen »paluu» arkaaisiin käsityksiin, joten on aihetta puhua 1900-luvun taiteen ja kirjallisuuden »uusmytologismista». Tässä on havaittavissa samaisen Bergsonin, Spenglerin, Husserlin ja Heideggerin vaikutusta, etenkin heidän aika-kategorian tulkintansa kautta. Koska he eivät voineet täysin sanoutua irti yhteiskuntahistoriasta ja historiallisesta ajasta, he tulkitsivat ne uudella tavalla: historialliset tapahtumat käsitettiin »ulkoisena todellisuutena» ja historiallinen aika »ulkoisena aikana», joiden vastakohtaksi asetettiin sisäinen (psykologinen) todellisuus ja sisäinen (psykologinen) aika. Vain ne olivat vapaita kronologiasta ja kausalisuu-

desta, vain niihin sisältyi luovuus ja subjektiivisuuden rajaton kehitys. Objektii-
vinen »ulkoinen» aika ei ollut edes huomion arvoinen, tärkeätä oli vain ajan psykologinen kokeminen. Täten ajan kategoria psykologisoitiin äärimmilleen, siitä tuli pelkkä subjektiivisen tietoisuuden ilmaus. Juuri tässä on Bergsonin aikakäsityksen kaksijakoisuuden ydin: toisaalta subjektiivinen »kesto» (durée) ja toisaalta ulkoinen »mekaaninen» aika (temps). Analogisessa merkityksessä käyttivät Husserl ja Heidegger termejä »Zeitlichkeit» (psykologisesti koettu aika) ja »Weltzeit» (ulkoinen »maailmanaika»). Kuten länsisaksalainen tutkija Jürgen Schramke toteaa, Heidegger jopa arvosteli Bergsonia siitä, että tämä ei kyllin johdonmukaisesti korostanut »sisäisen ajan» täyttä simultaanisuutta. Heideggerin mielestä Bergsonin »kesto» tajunnanvirtana teki vielä mahdolliseksi erottaa »aikaisemmin-myöhemmin» käsitteet, mitä Heidegger ei halunnut myöntää. »Tulevaisuus ei ole myöhemmin kuin menneisyys eikä menneisyys aikaisemmin nykyisyyttä», totesi hän poleemisesti.¹⁴

Myös Spenglerille aika on sisäinen, epäkausallinen kategoria. Bergsonin jälkeä seuraten Spengler asetti ajan ja tilan jyrkästi vastakkain ja perusteena oli jälleen sisäisen ja ulkoisen, subjektiivisen ja empiirisen oppositio. Psykologinen ajankokemus merkitsi luovaa sisäistä liikettä, se oli nimenomaan tajunnanvirta, kun taas »ulkoinen» fyysinen tila tarkoitti Spenglerille ja Bergsonille vain mekaanista liikettä. Subjektiiviseen »elettyyn aikaan» liittyi Spenglerillä myös kohtalon käsite. Kohtalo esiintyi irratiionaalisenä, epäkausallisena, perikatoa enteilevänä symbolina. Historian »ulkoiset» tapahtumat koettiin yksilön subjektiivisessä tajunnassa kohtalonomaisina eli kuten Spengler kirjoitti: »Todellinen historia on kohtalon raskauttama, mutta vapaa laeista.» Ja sitten edelleen: »Kohtalo ja kausaalisuus suhtautuvat toisiinsa kuten aika ja tila.»¹⁵ Ne ovat siis jyrkästi vastakkain, joten kohtalonomaiseksi käsitettynä historia on epäkausallinen ja irratiionaalinen.

Luonnollisesti ajan kategorialla kokeiltiin kirjallisuudessa jo paljon ennen mainittuja filosofeja. 1700-luvun eurooppalaisista romaaneista viitataan tavallisesti Laurence Sternin **Tristram Shandyn elämään**. Sterne otti käyttöön mm. kerronnan ja kerronta-ajan retardaation sekä eri aikatasojen vapaan vaihtelun ihmisyksiköiden kuvaamisessa. Sternin 9-osaisessa romaanissa kuvataan päähenkilön lapsuudenvuosia syntymästä viiden vuoden ikään kerronnan edetessä »degressiivisesti ja progressiivisesti samalla kertaa», kuten Sterne itse korostaa. Se alkaa vuodesta 1718, keskivaiheilla eletään vuotta 1766 ja se loppuu vuoteen 1713.

1800-luvun venäläisessä klassisessa kirjallisuudessa uuden psykologismen merkkiteokset saatiin Tolstoilta ja Dostojevskilta. Suurimpiin taiteellisiin saavutuksiin lukeutui »sielun dialektiikan» keksiminen, tajunnanvirran kuvaaminen itsenäänliikkuvaksi psyykkiseksi prosessiksi. Tämä merkitsi myös jatkuvaa kokeilua ajan kategorialla. Esimerkiksi Tolstoin kertomuksessa **Ivan Iljitšin kuolema** reaalin aika on suuresti kutistunut. Sairaus ja lähestyvä kuolema pakottavat päähenkilön elämään uudestaan koko elämän.

1900-luvun läntisessä romaanitaiteessa mutkikkaat aikakokeilut ovat tulleet yleisiksi jopa siinä määrin, että alan tuntija A. Mendilow puhuu suorastaan »viettelystä».¹⁶ Esikuvina toimivat monille Proustin ja Joycen romaanit.

Myös neuvostotutkijat kiinnittävät huomiota aikakategorian taiteellisiin ongelmiin. Esimerkiksi O. S. Semjonov toteaa: »Aikakategoria on kaikkina historiallisina kautina ollut taiteen tärkeimpiä kategorioita, mutta koskaan sen merkitys luovan metodin ja maailmankäsityksen muotoutumisessa ei ole ollut niin suuri kuin 1900-luvun taiteessa. Koskaan aikaisemmin taiteilijat eivät olleet yhtä selvästi ja peittelemättä pyrkineet ilmaisemaan plastisesti abstrakteja tila- ja aikakategorioita.»¹⁷ Tutkija muistuttaa Sergei Eisensteinin luonnehtineen aikaa »1900-luvun ihmisten keskeiseksi draamaksi».¹⁸

Suomalaisessa 1900-luvun kirjallisuudessa ensimmäisiä kokeilijoita ajankategoriassa oli Frans Eemil Sillanpää, hänkin

osittain Bergsonin vaikutuksesta. Ensimmäisessä romaanissaan **Elämä ja aurinko** (1916) Sillanpää havaittavasti etääntyi objektiivisen kronologis-historiallisen ajan käsitteestä kohti myytin tapaista syklistä luonnonaikaa. Romaanissa on kuvattu yksi kesä nuoren ihmisen elämästä, mutta konkreettista ajan ja sen lineaarisen etenemisen tuntua ei kerronnasta synny. Eriaikaiset tapahtumat sulautuvat romaanihenkilön tajunnassa tämänhetkiseksi kokemukseksi. Menneisyys ei katoa minnekään, se on aina tietoisuudessamme, meissä itsessämme. Tätä korostetaan erityisesti romaanin epilogissa. Kaikki muistiin painuneet entiset tapahtumat, kokemukset ja tunteet alkavat muistuttaa synkronista maisemapanoraamaa, jota voi katsella milloin vain. »Kaikki maailmassa olleet syksyt, suvet, kevät ja talvet muodostavat sarjan erilaisia maisemia, jotka mielikuviutus jonain hetkenä voi nähdä jossain epämääräisen etäisyyden päässä avaruuden ääriellä leijumassa. Näin kuvitellen katoaa niiltä koko se ominaisuus, jota ilmaistaan vuosiluvulla. Ajan käsite häviää ensin ja sitten paikan ja lopulta häviää käsite niiden olevaisuudesta.»¹⁹ Ei siis ainoastaan aika, vaan myös paikka kadottaa konkreettisuutensa muuttuen epämääräiseksi tilaksi.

Suomalaisessa nykylyriikassa tavataan jotakin samanlaista Eeva-Liisa Mannerilla, Aila Meriluodolla, Paavo Haavikolla ja useilla muilla runoilijoilla. Mannerin mukaan »aika on maisema». Pertti Holappa kirjoittaa eräässä runossaan: »Tajunnan kokonaisuudessa kaikki on läsnäolevaa.» Paavo Haavikolle »se aika on paikka, se seutu on syksy» — siis aika (myös syksyn aika) ilmaistaan tässäkin tapauksessa paikan, tilan, seudun ja maiseman kautta. Tämä »maisemallinen» aikakäsitys vaikuttaa runoilijoiden kuvakieleen. Mannerilla on jopa lyyrinen sarja **Ajan ja tilan suhteesta**. »Oppineesta» otsikosta huolimatta sarja sisältää luonnonlyriikkaa linnuista, safeista ja tähdistä. Näihin aiheisiin punoutuvat kulttuurihistorialliset motiivit, Walther von der Vogelweiden lemmenlaulut ja Mozartin musiikki — kaikki tajutaan osaksi yhtenäistä synkronista psykologista »maisemaa». Jos taas

etsitään historiallisia edellytyksiä ajan tajuamiselle tilan ja avaruuden kautta, voidaan palauttaa mieliin ajatus Novaliksen **Fragmenteista**: »Aika on sisäistä avaruutta — avaruus on ulkoista aikaa.»²⁰

1900-luvun kirjallisuuden aika- ja tilasuhteiden yhteydessä on tullut tavaksi käyttää erikoistermiä 'spatialinen' (engl. spatial), jolla tarkoitetaan nimenomaan ajan »avaruudellista» tulkintaa ja ilmaisu. Termiä käyttää mm. amerikkalainen tutkija John Frank.²¹ Tällöin on muistettava aikaisempi huomautus historiantähtäyksen »planimetrisyydestä», joka merkitsee samaa kuin täydellinen luopuminen syvällisestä historismista. Frank korostaa, että ajan »spatialisoinnin» seurauksena historia muuttuu »epähistorialliseksi», sillä aikaa ei käsitetä enää objektiivisessa kausaalissa järjestyksessä, vaan pyritään inhimillisen kokemuksen kyllästävä historiallinen aika saattamaan sellaiseen aikatasoon, joka on samalla kertaa kosminen, syklinen ja ääretön»; »aivan samoin kuin maalaustaiteen teoksista on hävinnyt syvyyden ulottuvuus, samoin on nykykirjallisuuden tärkeimmistä teoksista hävinnyt historiallinen syvyys» — ja tätä kaikkea säestää »myytin kaipuu». Frankin mielestä »nykykirjallisuus harrastaa historiallisen aikamaailman muuntamista myytin ajanulkoiseksi maailmaksi.»²²

Frankin suorittama kirjallisuuden yksityiskohtainen analyysi ja hänen johtopäätöksensä ovat varsin kiintoisia, vaikka jotkut painotukset hänen tutkimukseensa kääntyvätkin liiallisiksi yleistyksiksi. Maailmankirjallisuuden mitassa — myös länsieurooppalaisessa — esiintyy hyvin erilaisia »uusmytologisin» muotoja. Paitisi pyrkimyksiä myytin ja historian vastakkainasetteluun on ollut myös hyviä yrityksiä yhdistää myytti ja historia, esimerkiksi Thomas Mannin romaanituotannossa. Mann yhdisti tietoisesti myytin ja historian lankeamatta irrationalismiin sen enempää kuin ahistorismiinkään. Lisäksi hän näki nykyaikaisen psykologian ja muinaisen mytologian yhdistämisessä mahdollisuuden »riistää myytin fasistisilta hämäämiehiltä ja antaa sille humanisoivan funktion.»²³

Maailmankirjallisuuden uusimpaa kehi-

tysvaihetta tarkoittaen DDR:läinen tutkija Robert Weimann kirjoittaa: »Itse ilmiö »myytti» ansaitsee parempaa kohtelua, sillä sen historiallista suuruutta ja fantastista kiehtovuutta ei voi kiistää. Tästä voi vakuuttua esimerkiksi arvioimalla myyttien runollisen elinvoiman nousevan Afrikan kirjallisuudessa. Ei tarvitse kuin vilkaista afrikkalaisen proosan saksannoksia tajutakseen miten mahtava poeettinen potentiaali myytillä on... Juuri mytologian runsaus synnyttää afrikkalaisessa kirjallisuudessa niin omaperäisiä aiheita ja muotoja. On täysin selvää, että afrikkalainen nykykirjallisuus ei voi sanoutua irti mytologisesta maailmankäsityksestä, ellei se tahdo menettää afrikkalaisen kansanperinteen elinvoimaisia lähteitä.»²⁴ Tässä yhteydessä kannattaa todeta, että Afrikan kansat ovat viime vuosina osoittaneet kiinnostusta Lönnrotin Kalevalaa kohtaan — nimenomaan esimerkkinä suullisen kansanperinteen kytkemisestä heidän kirjallisuuden kehitykseen.

Ei siis 1900-luvun kirjallisuudessakaan ole ollut kohtalokasta tarvetta tulkita myyttejä vain epähistoriallisesti ja irratiionaalisesti. Tämän osoittaa selvästi mm. latinalais-amerikkalainen nykyromaani kuten myös monien myyttejä hyödyntävien neuvostokirjailijoiden tuotanto. Tšingiz Aitmatovin koko tuotannon läpi (jonka suomalaislukijatkin tuntevat hyvin) kulkee historiallisen jatkuvuuden ja historiallisen muistin teema; myytti, perimätieto, satu eivät kiellä historiaa, vaan täydentävät sitä. Ei varmaankaan ole sattuma, että Aitmatovin kertomus **Valkea laiva** on saanut alaotsikokseen **Sadun jälkeen**, se viittaa »sadunomaisen» ja myöhemmän ajan, mytologisen perimätiedon ja kirjoitetun historian keskinäiseen yhteyteen.

Toisinaan saattaa kerronta nykyromaanissa alkaa myytillä tai kansanrunouden »syntyeipiikan» tavoin, varsinaisia historiallisia tapahtumia edeltää eräänlainen tarumainen »absoluuttinen alku»: vanha mies kertoo tarinaa, miten kyseiselle seudulle ilmestyivät ensimmäiset ihmiset, miten ensimmäinen kylä rakennettiin ja miten elämä siitä alkoi sitten sujuu — mutta ei enää tarinan vaan empirian ta-

solla. Tällaisen juonenrakentelun aineksia esiintyi suomalaisessa kirjallisuudessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa, ja vielä suhteellisen myöhään Neuvosto-Karjalan kirjallisuudessa. Myös Väinö Linna aikoi ensin turvautua tähän menetelmään (»kolmen veljeksen» tarina **Täällä Pohjantähden alla** -romaanin varhaisessa versiossa), mutta luopui siitä myöhemmin.²⁵

Hieman tätä menetelmää muistuttavaa, mutta jo aivan toiseen tyyliin kehiteltyä sommittelua ilmenee Gabriel Garsia Marquezin romaanissa **Sadan vuoden yksinäisyys**. Siinäkin kerronta alkaa siitä, kun ensimmäiset ihmiset saapuvat paikkakunnalle, perustavat asutuksen, suvun, yhteisön jne.

Näissä tapauksissa myytti »kotiutuu» melko hyvin historiaan — se ei ole ristiriidassa historian kanssa, vaan päinvastoin auttaa pääidean taiteellisessa käsitteilyssä. Marquezin romaanien yhteydessä eräät neuvostoliittolaiset kriitikot ovat puhuneet niiden »uudesta taiteellisesta historismista».²⁶ Kun kirjailija rikkoo usein loogista syysuhdetta (kuten myyteissä yhtenäen tapahtuu) ja halveksii empiirisen tilan ja ajan lakeja, se yhtyneenä mytologiseen symboliikkaan ja rikkaaseen mielikuvitukseen synnyttää Marquezin hyvin omaperäisen tyylin.

Jotkut tutkijat ovat taipuvaisia jakamaan myytit »korkeisiin» ja »mataliin», »runollisiin» ja »kauhistuttaviin». Tuskinpa sellaisella ankaralla jaottelulla on mitään perustaa mytologian itsensä puitteissa — eri asia on, kun myöhemmässä kulttuurissa aina meidän aikaamme asti myyttejä on tulkittu täysin eri tavalla. Mitä tulee kirjallisuudessa esiintyvään »uusmytologismiin», niin ongelman ydin piilee todennäköisesti joka kerta kirjailijan yleisen maailmankuvan luonteessa, josta riippuu myös hänen asenteensa menneisyyden perinteisiin.

¹ William Faulkner. Statji, retsi, intervju, pisma (suom. Artikkeleja, puheita, haastatteluja, kirjoituksia). Koonnut ja toim. A. N. Nikoljukin. Moskova 1985, s. 135.

² Georg von Wright. Logiikka, filosofia ja kieli, Keuruu 1982, s. 11.

- ³ August Strindberg. Kootut (ven.) I. Moskova, 1986, s. 483—484.
- ⁴ Oswald Spengler. Der Untergang des Abendlandes I. München 1924, s. 58.
- ⁵ Bertrand Russell. A History of Western Philosophy, London 1984, s. 762.
- ⁶ Karl Popper. Avoin yhteiskunta ja sen viholliset. Suom. Paavo Löppönen. Helsinki 1974, s. 320.
- ⁷ Kulttuurivihkot 2/1987, s. 16.
- ⁸ Erich Kahler. Out of the Labyrinth. New York 1967, s. 26.
- ⁹ Mircea Eliade. The Myth of the Eternal Return. New York 1954, s. 155.
- ¹⁰ T. S. Eliot. Ulysses, Order and Myth. — In: The Idea of Literature. The Foundation of English Criticism. Moskva 1979, s. 224.
- ¹¹ Tämän alan yleistävimpiä töitä neuvostotieteessä: E. M. Meletinski. Poetika mifa, Moskova, 1976.
A. F. Losev. Antitšnaja mifologija v jejo istoričeskom razvitii. Moskova, 1957.
A. F. Losev. Istorija antitšnoj estetiki (Ran-najaja klassika). Moskova, 1963.
O. M. Freidenberg. Mif i literatura drevnosti. Moskova, 1978.
Ulkomaisista tutkijoista mainittakoon: Ernst Cassirer. Philosophie der symbolischen Formen I—III. Berlin 1923—1927 (toinen osa on omistettu mytologiselle ajattelulle).
Robert Weimann. Istorija literatury i mifologija (venäjännös). Moskova, 1975.
- ¹² Claude Lévi-Strauss. The Savage Mind, Chicago 1962, s. 263.
- ¹³ E. M. Meletinski. Poetika mifa, s. 169.
- ¹⁴ Jürgen Schramke. Zur Theorie des modernen Romans. München 1974, s. 124.
- ¹⁵ Oswald Spengler. Der Untergang des Abendlandes, s. 154.
- ¹⁶ A. Mendilow. Time and the Novel. New York 1965.
- ¹⁷ O. S. Semjonov. Kategorija vremeni v moderničeskoj zapadnoj živopisi. — Teoksessa: O sovremennoj buržuaznoj estetike, Moskova, 1972, s. 363.
- ¹⁸ Ibidem s. 309.
- ¹⁹ F. E. Sillanpää. Elämä ja aurinko. Helsinki 1916, s. 5.
- ²⁰ Novalis. Fragmentteja, valikoinut ja suomentanut V. Oittinen, Keuruu 1984, s. 117.
- ²¹ Frank J., Spatial Form in Modern Literature.— In: Frank J., The Widening Gyre. New York 1963, s. 3—62.
- ²² Ibidem s. 60.
- ²³ Robert Weimann. Istorija literatury i mifologija, s. 288.
- ²⁴ Ibidem s. 262.
- ²⁵ Ks. Eino Karhu. »Alussa olivat suo, kuokka ja Jussi». — In: Väinö Linna — toisen tasavallan kirjailija. Porvoo 1980, s. 163—173.
- ²⁶ V. Zemskov. Esipuhe kirjaan: Marquez. Osenj patriarha. Moskva 1978, s. 5—22.

Suomentanut Riitta Koivisto

Jatkuu seuraavassa numerossa.